

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Природничо-економічний факультет
Кафедра географії та методики її викладання

Дипломна робота
Магістра

з теми: **«ТУРИСТИЧНА РОБОТА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ
ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИВЧЕННІ ГЕОГРАФІЇ»**

Виконав: студент 2 курсу,
групи Geo1-M24
спеціальності 014 Середня освіта
за освітньою програмою Середня
освіта (Географія)
Адамчук Роман Олександрович

Керівник:
Касіяник І. П., кандидат
географічних наук, доцент

Рецензент:
Мендерецький В. В., доктор
педагогічних наук, професор

ЗМІСТ

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ.....

- 1.1. Туристична діяльність у системі географічної освіти: сутність і педагогічне значення.....
- 1.2. Діяльнісний підхід як методологічна основа організації навчання географії.....
- 1.3. Освітній потенціал туристичної роботи у формуванні ключових і предметних компетентностей школярів.....
- 1.4. Форми та методи організації туристично-краєзнавчої діяльності учнів.....

РОЗДІЛ 2. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ.....

- 2.1. Туристичні ресурси як об'єкт вивчення та засіб навчальної діяльності.....
- 2.2. Природні туристичні об'єкти Поділля як база для проведення навчальних практик і польових досліджень.....
- 2.3. Аналіз доступності та інфраструктурних можливостей регіону для організації туристичної роботи зі школярами.....
- 2.4. Екологічні аспекти використання туристичних ресурсів у навчальній діяльності.....

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ.....

- 3.1. Туристична робота як технологія формування діяльнісного досвіду учнів.....
- 3.2. Практико-орієнтовані форми роботи: навчальні екскурсії, походи, польові практики.....

3.3.	Інтеграція туристичної діяльності з навчальними темами курсу географії.....
РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ З ГЕОГРАФІЇ.....	
4.1.	Позаурочна туристична діяльність як інструмент діяльнісного підходу.....
4.2.	Методика організації та проведення туристичних заходів з учнями.....
4.3.	Розроблення туристично-освітніх маршрутів Поділля для роботи з учнями.....
4.4.	Безпека, виховний потенціал і педагогічний ефект залучення учнів до туристичної діяльності.....
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Сучасна українська освіта розвивається в умовах переходу до компетентнісної моделі навчання, що передбачає формування в учнів не лише системи знань, а й уміння застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях. Одним із найбільш ефективних шляхів реалізації такого підходу є використання діяльнісних технологій, серед яких особливе місце посідає туристична робота. Туризм, поєднуючи пізнавальну, дослідницьку, комунікативну та оздоровчу діяльність, сприяє розвитку ключових компетентностей, формуванню екологічної свідомості, патріотизму, навичок командної взаємодії та відповідального ставлення до довкілля.

У системі географічної освіти туристична діяльність виступає не лише формою активного відпочинку, а й потужним педагогічним інструментом. Вона дозволяє органічно поєднати теоретичні знання з практикою, забезпечити міжпредметні зв'язки, сформувати в учнів уміння досліджувати природні і соціально-економічні явища, працювати з картографічними джерелами, спостерігати та аналізувати природні процеси. Туристична робота сприяє становленню особистісно орієнтованої моделі навчання, у межах якої учень стає активним суб'єктом пізнання, ініціатором власної дослідницької діяльності.

Особливу роль туристична діяльність відіграє в організації позаурочної роботи з географії, яка є гнучким та ефективним середовищем для реалізації діяльнісного підходу. Позаурочні заняття, походи, екскурсії, експедиції та практичні дослідження створюють умови, у яких навчання виходить за межі класу і охоплює реальні природні та соціокультурні об'єкти. Такі форми роботи сприяють розвитку критичного мислення, навичок прийняття рішень, відповідальності, креативності та самостійності - якостей, визначених сучасними освітніми стандартами.

Подільський регіон, який вирізняється значним ландшафтним різноманіттям, численними природними пам'ятками, історико-культурними об'єктами та розвиненою системою туристичних локацій, створює сприятливі умови для

реалізації туристичної діяльності освітнього спрямування. Його природні та культурні ресурси відкривають широкі можливості для організації пішохідних, водних, велосипедних, краєзнавчих та комплексних маршрутів, що можуть застосовуватися як навчальні практики у межах діяльнісного підходу.

Проте, попри наявний потенціал, туристична робота в багатьох закладах освіти залишається несистемною, фрагментарною або недостатньо методично забезпеченою. Вчителі часто не володіють сучасними технологіями організації туристичної діяльності, здатними пов'язати географічний зміст із компетентнісними результатами навчання. Нерідко відсутні адаптовані маршрути, практичні завдання, алгоритми організації досліджень, що знижує ефективність позаурочної роботи та її освітній вплив.

Актуальність теми зумовлена сучасними трансформаціями освітнього простору України, які спрямовані на формування особистості, здатної діяти активно, творчо й відповідально в умовах динамічних суспільних змін. Компетентнісний та діяльнісний підходи, визначені державними освітніми стандартами, передбачають, що учні мають оволодіти не лише знаннями, а й умінням застосовувати їх у практичній діяльності, здійснювати дослідження, працювати в команді, ухвалювати рішення в реальних життєвих ситуаціях. У цьому контексті туристична робота стає однією з найбільш природних, ефективних і багатофункціональних педагогічних технологій. Туризм сприяє реалізації низки важливих освітніх цілей: він забезпечує інтеграцію теоретичних знань з практикою, створює умови для міждисциплінарної взаємодії, сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних навичок та екологічної культури. Особливої ваги туристична робота набуває саме у шкільному курсі географії, де природні явища, ландшафти, соціально-економічні процеси та просторові об'єкти не можуть бути повноцінно осягнутими без безпосереднього контакту з реальним середовищем. Усе це підкреслює необхідність комплексного, науково обґрунтованого підходу до

вивчення туристичної роботи як технології діяльнісного підходу у процесі вивчення географії й визначає високу актуальність обраної теми.

Мета дослідження - полягає у теоретичному обґрунтуванні та практичному аналізі туристичної діяльності як ефективної педагогічної технології діяльнісного підходу у вивченні географії, а також у визначенні шляхів її оптимального застосування для розвитку ключових компетентностей, пізнавальної активності та екологічної свідомості учнів. Досягнення цієї мети дозволить окреслити теоретико-практичні засади використання туристичної роботи у шкільному курсі географії та обґрунтувати рекомендації щодо її впровадження в навчальний і позаурочний процес.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до сутності діяльнісного підходу та визначити місце туристичної діяльності в системі сучасної географічної освіти.
2. Розкрити зміст, функції та особливості туристичної роботи в закладах загальної середньої освіти.
3. Охарактеризувати природно-географічні можливості Подільського регіону як бази для організації навчально-виховних туристичних заходів.
4. Визначити педагогічний, виховний та соціальний потенціал туристичної діяльності в розвитку учнів.
5. Розробити методичні рекомендації щодо використання туристичної роботи як технології діяльнісного підходу в позаурочній та навчальній роботі з географії.

Об'єкт дослідження - туристична діяльність у системі загальної середньої освіти.

Предмет дослідження - туристична робота як технологія діяльнісного підходу при вивченні географії.

Методи дослідження. Для реалізації поставленої мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: аналіз, синтез, узагальнення педагогічних і географічних праць; картографічний аналіз; порівняльно-географічний метод; методи педагогічного спостереження та аналізу досвіду організації туристичної діяльності; елементи польового дослідження; методи аналізу та систематизації маршрутів, що застосовуються у туристичній практиці. Застосування різнопланових методів забезпечило комплексність вивчення проблеми та достовірність отриманих результатів, а також дозволило розкрити туристичну діяльність як ефективну педагогічну технологію, що відповідає сучасним вимогам географічної освіти.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ В ГЕОГРАФІЧНІЙ ОСВІТІ

1.1. Туристична діяльність у системі географічної освіти: сутність і педагогічне значення

Туристична діяльність посідає особливе місце у сучасній системі географічної освіти, оскільки поєднує у собі пізнавальну, практичну, виховну та оздоровчу складові. На відміну від традиційних форм навчання, туризм забезпечує безпосередній контакт учнів із природним та соціальним середовищем, що суттєво підсилює ефективність сприйняття і засвоєння навчального матеріалу. Саме тому туристична діяльність розглядається як одна з ключових технологій реалізації діяльнісного підходу, який нині є основою оновлених державних стандартів загальної середньої освіти.

У педагогічній науці туристична діяльність визначається як організована форма активної взаємодії учнів з навколишнім середовищем, спрямована на пізнання, дослідження, розвиток особистісних якостей і набуття практичних компетентностей [45]. Вона охоплює широкий спектр видів активності - від короткотривалих навчальних екскурсій до багатоденних походів, експедицій, краєзнавчих досліджень і польових практик. Туристична діяльність є інтегративною за своєю природою, адже поєднує інформацію з географії, біології, історії, екології, культури, що дозволяє учням краще розуміти комплексний характер природних і соціальних явищ.

Сутність туристичної діяльності у географічній освіті полягає в її здатності перетворювати знання на практичний досвід. Теоретичний матеріал, який учні засвоюють на уроках, часто набуває значення лише тоді, коли школяр має змогу застосувати його в реальних умовах [57]. Наприклад, знання про рельєф, кліматичні умови, ґрунти чи екосистеми стають більш зрозумілими тоді, коли учень спостерігає їх безпосередньо під час походу або польової практики. Завдяки цьому формується не лише глибше розуміння

навчального матеріалу, а й вміння працювати з картами, орієнтуватися на місцевості, аналізувати природні об'єкти та пояснювати взаємозв'язки між ними. Важливою педагогічною функцією туристичної діяльності є розвиток дослідницьких умінь і наукового мислення. Під час походів чи експедицій учні виконують вимірювання, ведуть щоденники спостережень, складають маршрути, працюють із географічними інструментами, обробляють отримані дані. Усе це сприяє формуванню навичок системного аналізу, критичного мислення та самостійності у прийнятті рішень. Туризм стає природним середовищем для формування географічних компетентностей, які сьогодні розглядаються як необхідні складові загальної шкільної освіти.

Педагогічне значення туристичної діяльності проявляється і у її виховному потенціалі. Залучення учнів до походів та дослідницьких практик сприяє вихованню відповідальності, взаємодопомоги, дисциплінованості, вміння діяти колективно та розв'язувати нестандартні задачі. Туристична група функціонує як мала соціальна спільнота, де кожен виконує певні ролі, бере на себе частину спільної відповідальності та вчиться співпраці [30]. Участь у туристичних подорожах формує навички лідерства, вміння організувати свою діяльність і діяльність інших, що є важливими компетентностями для подальшого життя. Тісний зв'язок туристичної діяльності з природним середовищем робить її потужним інструментом формування екологічної культури. Безпосереднє перебування учнів у природі сприяє формуванню дбайливого ставлення до навколишнього середовища, усвідомленню необхідності раціонального природокористування, розумінню екологічних проблем регіону. Заняття туризмом дозволяє учням побачити негативні наслідки антропогенного впливу, що підвищує ефективність екологічного виховання значно більше, ніж традиційні теоретичні уроки. Туристична діяльність стає також і платформою для практичної природоохоронної роботи - прибирання територій, моніторингу стану водних об'єктів, ведення записів спостережень за флорою та фауною.

Суттєве місце у педагогічному значенні туризму посідає формування просторового мислення - ключової складової географічної компетентності [57]. Робота з картами, навігаційними приладами, визначення сторін горизонту, побудова маршрутів, аналіз місцевості сприяють розвитку умінь працювати з просторовою інформацією, що є важливою навичкою у сучасному цифровому світі. Польова діяльність дозволяє учням зрозуміти, як взаємодіють різні компоненти географічного середовища, і засвоїти складні концепції через прямий досвід.

Фізіологічний аспект туристичної діяльності також є надзвичайно важливим. Активний рух, перебування на свіжому повітрі, подолання природних перешкод і навантажень сприяють зміцненню здоров'я, підвищенню витривалості та формуванню здорового способу життя. Туристична діяльність має позитивний вплив і на психоемоційний стан школярів: вона знижує рівень стресу, сприяє покращенню настрою, формує стійкість до труднощів та підвищує впевненість у власних силах.

Туризм у системі географічної освіти виконує також важливу соціокультурну функцію. Він сприяє розвитку патріотичних почуттів, розширює знання учнів про історико-культурну спадщину свого краю та держави. Під час туристичних маршрутів школярі знайомляться з пам'ятками історії, архітектури, культури, що дозволяє формувати в них національну ідентичність, ціннісні орієнтири й шанобливе ставлення до минулого. Таким чином, туристична діяльність інтегрує у собі не лише географічні, а й історико-культурологічні аспекти.

У сучасних умовах особливої ваги набуває також ключове педагогічне значення туризму - його відповідність принципам НУШ та діяльнісного підходу. Туристична діяльність створює природне середовище, у якому реалізуються такі освітні принципи, як навчання через діяльність, співпраця, проєктність, дослідницький підхід. Вона сприяє формуванню компетентностей, зазначених у державних стандартах: уміння вчитися

впродовж життя, ініціативності, творчості, громадянської та екологічної відповідальності.

Таким чином, туристична діяльність у системі географічної освіти виступає потужним педагогічним засобом, що забезпечує всебічний розвиток учнів - інтелектуальний, фізичний, моральний, соціальний. Її сутність полягає у створенні умов для активної взаємодії зі світом, перетворенні знань на досвід та формуванні життєво необхідних компетентностей. Педагогічне значення туристичної діяльності проявляється у її здатності інтегрувати навчання, виховання та розвиток, що робить її надзвичайно цінним інструментом для сучасної школи й важливою складовою географічної освіти.

1.2. Діяльнісний підхід як методологічна основа організації навчання географії

Сучасна освіта спрямована на формування компетентної, самостійної та соціально активної особистості, здатної адаптуватися до швидкозмінних умов життя та ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. У цьому контексті значущого місця набуває діяльнісний підхід, який вважається методологічною основою організації сучасного навчального процесу. У географічній освіті діяльнісний підхід дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю учнів, створює умови для розвитку пізнавальних, практичних, соціальних і морально-етичних компетентностей. Діяльнісний підхід у педагогіці ґрунтується на положенні, що навчання ефективно тоді, коли учень не лише сприймає інформацію, а й активно бере участь у її обробці та застосуванні. Такий підхід передбачає, що знання не передаються пасивно, а виникають у процесі діяльності, у взаємодії з об'єктами та явищами довкілля [8]. У географії це особливо актуально, адже предмет вивчає комплексне середовище - природне, соціальне та економічне, що потребує інтегрованого осмислення та практичного дослідження. Застосування діяльнісного підходу в навчанні географії сприяє формуванню у школярів умінь аналізувати та синтезувати інформацію, прогнозувати природні й соціальні процеси,

оцінювати екологічні наслідки діяльності людини та приймати обґрунтовані рішення.

Однією з ключових характеристик діяльнісного підходу є орієнтація на результат діяльності учня, а не лише на засвоєння теоретичного матеріалу. У географії це означає, що навчальний процес будується не лише на лекціях та опрацюванні підручників, а й на виконанні конкретних завдань: складанні картографічних матеріалів, проведенні польових спостережень, дослідженні екосистем, аналізі статистичних даних, моделюванні географічних процесів. Такий підхід дозволяє учням відчувати практичну цінність знань і зрозуміти їхню прикладну значущість, що стимулює внутрішню мотивацію до навчання. Важливим аспектом діяльнісного підходу є його здатність інтегрувати різні види діяльності - навчальну, дослідницьку, практичну та соціальну [8]. У географії це реалізується через організацію польових практик, туристичних походів, краєзнавчих експедицій, лабораторно-польових досліджень, моделювання природних і соціальних явищ. Під час таких заходів учні не лише застосовують знання на практиці, а й розвивають критичне мислення, вміння працювати в колективі, планувати діяльність, оцінювати ризики та приймати рішення в умовах обмеженої інформації. Таким чином, діяльнісний підхід забезпечує комплексний розвиток особистості, формує життєво важливі компетентності та підвищує ефективність навчання.

Особливу роль діяльнісний підхід відіграє у формуванні пізнавальної активності та самостійності учнів. Він створює умови, у яких школяр стає суб'єктом власного навчання: самостійно планує спостереження, досліджує території, аналізує дані та робить висновки. У географічній освіті така активність дозволяє учням глибше засвоювати матеріал, оволодівати методами наукового дослідження та розвивати аналітичні навички. Водночас діяльнісний підхід формує у школярів відповідальність за результати своєї діяльності, що сприяє вихованню організованості, посидючості та дисципліни.

Педагогічне значення діяльнісного підходу проявляється також у його здатності поєднувати навчання з вихованням. Під час організації туристичних,

польових і дослідницьких заходів учні не лише набувають знань, а й засвоюють цінності взаємодопомоги, колективізму, етичного ставлення до природи та культури. Такий підхід створює умови для комплексного розвитку особистості, спрямованого на формування соціально активного, екологічно свідомого та відповідального громадянина. Не менш важливим є зв'язок діяльнісного підходу з сучасними педагогічними технологіями, зокрема компетентнісним підходом і проєктною діяльністю [14]. Туристичні й польові практики, краєзнавчі експедиції та інші форми активного навчання в географії можуть бути організовані у форматі міні-проєктів, дослідницьких завдань, практичних кейсів, що відповідає сучасним вимогам освіти. Така організація діяльності забезпечує інтеграцію знань із різних дисциплін, розвиток творчих здібностей, умінь критично мислити та оцінювати інформацію, а також підвищує мотивацію учнів до навчання.

Використання діяльнісного підходу у навчанні географії має також стратегічне значення для формування екологічної культури учнів. Через практичну взаємодію з природним середовищем учні усвідомлюють вплив людини на природу, необхідність раціонального використання ресурсів, правила безпечної поведінки у природі. Польові заняття та туристичні заходи дозволяють на практиці закріплювати знання про охорону довкілля, організовувати природоохоронні акції, формувати відповідальність за стан природних об'єктів. Це сприяє формуванню цілісної системи цінностей, яка поєднує знання, практичні навички та етичні орієнтири.

Таким чином, діяльнісний підхід виступає методологічною основою сучасного навчання географії, що забезпечує інтеграцію теоретичних знань та практичної діяльності, сприяє розвитку компетентностей, формуванню пізнавальної активності, самостійності, відповідальності та екологічної культури учнів. Його застосування дозволяє організовувати навчальний процес таким чином, щоб кожен учень ставав активним учасником власного навчання, отримував практичний досвід і засвоював знання через безпосереднє спостереження, дослідження та аналіз. Діяльнісний підхід

забезпечує комплексний розвиток особистості та створює умови для ефективного навчання у відповідності до сучасних вимог освіти.

1.3. Освітній потенціал туристичної роботи у формуванні ключових і предметних компетентностей школярів

У сучасній освіті важливо не лише передавати знання, а й забезпечувати формування у школярів ключових і предметних компетентностей, які дозволяють ефективно діяти в реальних життєвих та професійних ситуаціях. Туристична робота, зокрема організація походів, експедицій та дослідницьких мандрівок, є унікальним засобом реалізації цих завдань, оскільки поєднує навчальну, пізнавальну, практичну та виховну діяльність. Вона дозволяє школярам засвоювати знання через досвід, що робить навчання більш усвідомленим та мотивованим.

Освітній потенціал туристичної роботи проявляється передусім у розвитку ключових компетентностей, визначених Державною освітньою програмою та сучасними підходами до компетентнісного навчання. Серед них особливе значення мають:

- Комунікативна компетентність - робота в туристичних групах сприяє формуванню умінь слухати, аргументовано висловлювати свої думки та домовлятися про спільні дії. Учні навчаються планувати маршрут, обговорювати тактику подорожі та приймати колективні рішення.
- Соціальна компетентність - туристична діяльність формує почуття відповідальності за інших учасників групи. Вона розвиває вміння допомагати, підтримувати команду та взаємодіяти у стресових або нестандартних ситуаціях.
- Самоорганізаційна та життєва компетентність - організація походів вчить школярів планувати час і ресурси, оцінювати ризики та дбати про безпеку. Туристичні подорожі сприяють розвитку самостійності, витривалості та здатності адаптуватися до змінних умов.

Не менш вагомим є розвиток предметних компетентностей, зокрема географічних, екологічних та картографічних умінь. Туристична діяльність надає школярам можливість застосовувати знання на практиці: орієнтуватися на місцевості, працювати з топографічними картами, аналізувати рельєф та гідрологічні характеристики водних об'єктів, спостерігати природні процеси та вести польові записи. Такий практичний досвід не лише закріплює теоретичний матеріал, а й формує у школярів здатність до самостійного мислення, аналізу й узагальнення отриманих даних. Наприклад, під час організації сплаву річкою учні оцінюють фізико-географічні особливості маршруту, визначають небезпечні ділянки, прогнозують швидкість течії, що сприяє розвитку умінь спостереження, планування і прийняття рішень у нестандартних умовах.

Екологічна складова туристичної роботи є важливою для формування екологічної компетентності, яка передбачає усвідомлення впливу людини на довкілля та відповідальне ставлення до природних ресурсів. Під час походів учні отримують практичний досвід природоохоронної діяльності: збір і систематизація даних про флору та фауну, проведення чистки берегів, ведення польових щоденників з описом екологічних спостережень [58]. Це не лише поглиблює знання про природу рідного регіону, а й формує цінності відповідальної поведінки у довкіллі.

Туристична діяльність також активно сприяє розвитку аналітичних і дослідницьких компетентностей, які є ключовими для навчання географії та суміжних дисциплін. Учні навчаються збирати, обробляти та інтерпретувати інформацію про природні та соціальні процеси, порівнювати дані різних джерел, робити висновки та формувати рекомендації щодо практичного використання територій. Наприклад, у рамках польових спостережень на річках учні можуть вивчати якість води, стан берегів, активність населення та туристів, що дозволяє інтегрувати знання з географії, екології та економіки. Особливий освітній ефект досягається через формування життєвих компетентностей, які виходять за межі навчального предмету. Туристичні

заходи сприяють розвитку організаційних умінь, самостійності, здатності до планування часу та ресурсів, оцінки ризиків і безпеки. Водночас вони сприяють зміцненню фізичного та психологічного здоров'я, формуванню стресостійкості, волі та витривалості. Таким чином, туристична робота виступає багатофункціональним освітнім інструментом, який поєднує навчальний, виховний та оздоровчий потенціал. Слід відзначити, що ефективне використання туристичної діяльності у формуванні компетентностей вимагає системності та методичного підходу. Організація маршрутів повинна враховувати рівень підготовки учнів, складність місцевості, наявність матеріально-технічної бази та безпекові аспекти. Ретельне планування навчально-туристичних заходів дозволяє забезпечити максимальну реалізацію освітнього потенціалу, поєднати різні види діяльності та досягти комплексного розвитку ключових і предметних компетентностей.

Отже, туристична робота в системі позаурочної та навчально-виховної діяльності є ефективним засобом формування у школярів ключових і предметних компетентностей. Вона поєднує практичний досвід, пізнавальну активність і соціальну взаємодію, сприяє розвитку самостійності, відповідальності, аналітичного мислення та екологічної свідомості. Використання туристичної діяльності у систематичному та методично обґрунтованому форматі дозволяє досягти високої ефективності навчання географії та формування всебічно розвиненої особистості учня.

1.4. Форми та методи організації туристично-краєзнавчої діяльності учнів

Туристично-краєзнавча діяльність у шкільній освіті є надзвичайно ефективним засобом формування ключових компетентностей та розвитку особистісних якостей учнів. Вона поєднує освітні, виховні та оздоровчі функції, забезпечує розвиток пізнавальної активності, соціальної відповідальності, самостійності та ініціативності. Основною особливістю туристично-краєзнавчої роботи є її практична спрямованість: учні мають

можливість не лише опанувати теоретичні знання про природу, населення та господарство свого краю, але й застосовувати їх на практиці, спостерігаючи явища та процеси безпосередньо у природному середовищі або в умовах місцевої громади.

Сутність туристично-краєзнавчої діяльності полягає у систематичному залученні школярів до дослідницької, пізнавальної та практичної роботи під керівництвом педагога у позаурочний час. Вона передбачає розвиток умінь самостійно планувати і здійснювати дослідження, збирати і обробляти інформацію, а також формувати висновки, що базуються на отриманих даних [58]. Водночас туристично-краєзнавча робота сприяє формуванню у школярів ціннісного ставлення до природи та культури рідного краю, активної громадянської позиції, соціальної адаптації та взаємодопомоги в колективі.

Форми організації туристично-краєзнавчої діяльності є надзвичайно різноманітними. До стаціонарних форм належать заходи, що проводяться у школі або безпосередньо на території населеного пункту: краєзнавчі олімпіади, конкурси, виставки, вікторини, науково-популярні конференції та лекторії, видання шкільних краєзнавчих альманахів, радіо- та стінних газет, зустрічі з відомими вченими та громадськими діячами краю. Ці заходи дозволяють школярам систематизувати отримані знання, опанувати методи досліджень, розвивати творчі та комунікативні здібності. Стаціонарні форми також дають змогу педагогам залучати учнів до колективної діяльності у безпечному середовищі, забезпечуючи необхідний рівень організації та контролю.

Туристські форми реалізуються безпосередньо у природному або культурному середовищі і включають прогулянки, екскурсії, одноденні та багатоденні походи, подорожі на різних видах транспорту, експедиції, туристські змагання та зльоти. Вони є найбільш ефективними для практичного закріплення знань, набуття навичок спостереження та збору даних, формування фізичної витривалості та командних умінь. Особливість туристських форм полягає в активній участі учнів у процесі пізнання: вони

самостійно ведуть спостереження за природними явищами, вивчають культурні та історичні об'єкти, здійснюють польові дослідження з географії, біології, етнографії та історії рідного краю. Такий підхід забезпечує глибоке засвоєння матеріалу, стимулює пізнавальний інтерес та формує вміння застосовувати знання в реальному житті [60].

Найпоширенішою організаційною формою є гурток, який об'єднує школярів, зацікавлених у вивченні рідного краю. Гурток забезпечує систематичну позаурочну роботу, спрямовану на поглиблене вивчення природних, історико-культурних та соціально-економічних аспектів локальної території. Оптимальна чисельність гуртка 12-16 учнів однієї вікової категорії, що дозволяє педагогу ефективно організовувати роботу та враховувати індивідуальні особливості учнів. Заняття гуртка проводяться 2-3 рази на місяць і включають різноманітні форми роботи: краєзнавчі вечори, вікторини, брейн-ринги, екскурсії, прогулянки, тематичні дослідження та творчі проекти. При великій чисельності учасників роботу гуртка доцільно організовувати у секціях за тематичними напрямками, що дозволяє кожному учню спеціалізуватися та поглиблено досліджувати конкретну сферу, наприклад, «Природа рідного краю», «Культура та звичаї», «Історія школи та місцевості» [57].

Більш масштабною організаційною формою є клуб, який об'єднує кілька гуртків або секцій і може охоплювати до 60 учнів. Клуб функціонує на принципах шкільного самоврядування, має статут, емблему та гімн, а учні беруть активну участь у плануванні та реалізації заходів. У складі клубу створюються органи самоврядування, відповідальні за різні напрями діяльності, а педагоги та консультанти надають методичну допомогу. Найбільш масштабною формою є товариство туристів-краєзнавців, яке об'єднує 40-60 старшокласників і включає 3-5 секцій за тематичним принципом [57]. Товариство очолюється правлінням, обраним на загальних зборах, і активно залучає до роботи почесних членів - науковців, письменників та громадських діячів, які консультують учнів і надають наукову літературу.

Товариство організовує регулярні збори, визначає девіз, емблему та напрямки діяльності, сприяючи формуванню у старшокласників самостійності, організаторських навичок та дослідницького мислення.

Методи організації туристично-краєзнавчої діяльності включають підготовчий, польовий та заключний (камеральний) етапи. Підготовчий етап передбачає ознайомлення учнів з методикою проведення досліджень, опрацювання літературних та картографічних джерел, складання планів маршруту та картосхем, підготовку необхідного обладнання та матеріалів, а також розподіл обов'язків між учасниками. Польовий етап реалізується під час екскурсій, походів чи експедицій і включає проведення спостережень за природними об'єктами, населенням та господарством краю, збір історико-культурних, етнографічних, топонімічних та біологічних даних. Заключний етап передбачає систематизацію та оформлення зібраної інформації у вигляді звітів, фотоальбомів, стінгазет, доповнення фондів шкільного музею або кутка, а також презентацію результатів досліджень для шкільної та місцевої громад.

Туристично-краєзнавча діяльність сприяє формуванню в учнів комплексних компетентностей: вони не лише набувають практичних умінь та навичок, але й розвивають критичне мислення, здатність до аналізу та самостійного прийняття рішень. Вона дозволяє поєднувати навчальну діяльність з життєвим досвідом, розширює світогляд учнів, виховує любов до рідного краю та сприяє розвитку ініціативності й творчості. Завдяки широкому спектру форм і методів туристично-краєзнавча діяльність є ефективним засобом інтеграції знань, виховання громадянської відповідальності та формування особистості, готової до активної участі у житті суспільства.

РОЗДІЛ 2. ТУРИСТИЧНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНІСНО ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Туристичні ресурси як об'єкт вивчення та засіб навчальної діяльності

Туристичні ресурси є ключовим чинником розвитку туризму та визначають специфіку туристичного продукту у кожному регіоні. Вони охоплюють природні багатства, культурно-історичну спадщину та соціально-економічну інфраструктуру. Природні ресурси включають річки, озера, ліси, заповідні території, карстові печери, унікальні геологічні утворення та кліматичні умови. Культурно-історичні ресурси представлені пам'ятками архітектури, старовинними фортецями, храмами, музеями, етнографічними комплексами та місцевими традиціями. Соціально-економічні ресурси охоплюють транспортну мережу, готельний та ресторанний сервіс, інформаційні та розважальні послуги, що забезпечують ефективне функціонування туристичної сфери та комфорт для туристів [32].

Для розвитку туристичного бізнесу важливо не лише наявність капіталу, технологій та професійних кадрів, а й доступ до територій із відповідними туристичними ресурсами. Практика сучасного туризму свідчить, що навіть у регіонах із обмеженим природним потенціалом можна створювати штучні туристичні об'єкти, такі як тематичні парки чи туристичні комплекси. Проте більшість туристичних районів Поділля, зокрема Кам'янець-Подільський район та Дністровський каньйон, базуються на унікальному природному й культурно-історичному потенціалі. Кам'янець-Подільська фортеця, каньйон Смотрича та Дністра є потужними магнітами для туристів та об'єктами навчальних екскурсій для шкільних гуртків і студентів туристичних спеціальностей. Природні ландшафти Поділля, включаючи Товтри, каньйон Дністра та Смотрича чи інших основних приток, створюють можливості для активного туризму, екологічних досліджень і рекреаційних програм [26].

Туристичні ресурси виконують важливу роль і у навчальній діяльності. Вони слугують базою для вивчення географії туризму, туристичного ресурсознавства, методів оцінки потенціалу територій та планування туристичних маршрутів. Студенти та школярі опановують методи польових і камеральних досліджень, картографічний аналіз, класифікацію та типологію ресурсів, статистичну обробку даних, моделювання та системний аналіз. На прикладі Поділля учні можуть проводити польові спостереження за природними ландшафтами Дністровського каньйону, досліджувати флору та фауну, оцінювати туристичну привабливість Кам'янець-Подільської фортеці та інших не менш цікавих історичних об'єктів, розробляти карти туристичних маршрутів та аналізувати взаємозв'язок між історико-культурними пам'ятками і розвитком регіонального туризму.

Використання туристичних ресурсів у навчальному процесі дозволяє поєднувати теоретичні знання та практичні навички. Наприклад, під час організації шкільного або студентського походу чи сплаву каньйоном Дністра учні можуть збирати дані про ландшафт, геологію, рослинність і тваринний світ, аналізувати стан екосистем, оцінювати рекреаційні можливості та екологічний вплив туристичної діяльності [15]. Це сприяє розвитку навичок роботи з джерелами інформації, включаючи карти, статистичні дані та історичні матеріали, формує аналітичне мислення, здатність до комплексної оцінки територій та планування туристичних маршрутів з урахуванням безпеки та збереження природної та культурної спадщини.

Туристичні ресурси Поділля, інтегруючи природні, культурно-історичні та соціально-економічні чинники, стають одночасно об'єктом наукового пізнання та засобом навчальної діяльності [59]. Вони дозволяють учням і студентам закріплювати теоретичні знання на практиці, розвивати дослідницькі компетентності, формувати критичне мислення, екологічну свідомість та розуміння впливу туризму на навколишнє середовище. Залучення учнів до польових та камеральних досліджень сприяє не лише поглибленому вивченню рідного краю, а й формуванню практичних навичок

планування туристичної діяльності, що є необхідною підготовкою майбутніх фахівців туристичної сфери.

2.2. Природні туристичні об'єкти Поділля як база для проведення навчальних практик і польових досліджень

Поділля - унікальний регіон України, де геологічна історія, рельєфні особливості та біорізноманіття поєднуються у природний комплекс, що є ідеальною базою для проведення навчальних практик і польових досліджень. Тут відкриваються численні можливості для вивчення геології, геоморфології, гідрології, екології та біології просто «на місці», у природних умовах, що дає змогу поєднувати теоретичні знання з практичними спостереженнями.

Особливої уваги заслуговує Китайгородське відслонення на річці Тернава, яке є одним із найповніших у світі комплексів геологічних пластів, що охоплюють сім різних геологічних періодів чотирьох ер. Шари порід тут різняться за складом, кольором та твердістю, що дозволяє легко відрізнити їх навіть без спеціальної підготовки. Осадкові породи зберігають скам'янілі рештки древніх організмів, що дає унікальну можливість для фоссіліхантингу - пошуку та дослідження викопних решток [43]. Деякі з них є цінними для відтворення еволюційного розвитку та реконструкції палеографічних умов Поділля. На території відслонення можна спостерігати насиченість геологічних процесів: різні шари формують скелі, схили і тераси, демонструють приклади активної тектоніки та різні форми рельєфу. Це дозволяє студентам і школярам наочно вивчати літологічний склад порід, особливості їх відкладання та вплив природних процесів на формування сучасного ландшафту.

Одним із найцінніших геологічних об'єктів Поділля є Смотрицький каньйон, який простягається приблизно на 40 км уздовж річки Смотрич. Вертикальні тріщини в скелях поділяють породи на окремі блоки, які час від часу відокремлюються та створюють потенційні загрози для річки [13]. Такі природні процеси дозволяють студентам та дослідникам наочно вивчати

сучасні геоморфологічні процеси та особливості ерозійних механізмів у складних умовах каньйонних долин. На схилах Смотрицького каньйону спостерігається велика різноманітність геологічних пластів та відслонень, що охоплюють різні геологічні періоди та ери. Наприклад, у межах Кам'янець-Подільського доступні типові відслонення, де нижні горизонти складаються з рівних плиток доломітів, над якими піднімається грудкуватий моноліт скелі складеної коралами та трав'яний виположений схил. Тут можна виявити численні скам'янілі рештки ракоскорпіонів, коралів, трилобітів, брахіопод, гастропод та інших морських організмів, котрі мешкали тут більше ніж 400 мільйонів років тому, що робить цю територію привабливою для палеонтологічних досліджень та навчальних практик із фоссилхантінгу [26].

Долини річок Поділля, зокрема Тернави, Смотрича та Збруча, демонструють різноманіття рельєфних форм: від вузьких каньйонів і стрімких схилів до більш пологих терас і заплав. Річкові системи регіону відзначаються складною динамікою: перекази, водоспади, каскадні струмки і сезонні зміни рівня води створюють різноманітні умови для польових спостережень. Польові практики на таких річках дозволяють учням і студентам оцінити швидкість течії, глибину річок, характер осадових відкладів, вплив сезонних змін та погодних умов на формування русла. Це сприяє розвитку навичок спостереження, вимірювань, порівняння природних процесів у різних частинах долини. Водночас, рух вздовж водоспадів та переказів стимулює вивчення процесів водної ерозії, механічного руйнування порід і формування рельєфу. Подільські каньйони відзначаються складною рельєфною структурою. Наприклад, Смотрицький каньйон утворює виразні омега-подібні меандри, які є наслідком тривалої ерозійної дії річки на м'які та тверді породи. Круті схили, часто вкриті лісовими масивами або скельними степами, чергуються з 20 - 40-метровими урвищами, на межах яких, час від часу формуються водоспади [13]. Такі умови створюють не лише естетичну цінність ландшафту, але й дозволяють проводити спостереження за динамікою потоків, процесами осадоутворення та формуванням річкових русел. На річці

Тернава та її притоках, зокрема на каскадах водоспадів струмка Окунь, можна спостерігати процеси формування молодих долин та русел, що змінюються після сильних дощів. Особливістю цього регіону є підтоплені ділянки природних русел дністровським водосховищем, які утворюють своєрідні фіорди, як, наприклад, у «Тернавському фіорді». Такі природні явища надають можливість студентам на практиці вивчати вплив води на трансформацію рельєфу, оцінювати енергію водотоків, а також аналізувати взаємозв'язок між геологічним складом порід та формуванням берегів.

Природні об'єкти Поділля багаті на флору і фауну. Скельні схили, долини річок і заплави утворюють різноманітні біотопи: степові, лісові, водні, болотні [34]. На крутих схилах часто зустрічаються рідкісні види рослин, занесені до Червоної книги, а у водоймах та струмках можна вивчати водну флору і фауну. Така різноманітність дозволяє організовувати комплексні польові дослідження: від ботанічних і зоологічних спостережень до вивчення екосистемних процесів, взаємозв'язків між геологією, рельєфом і біотою. Студенти та школярі отримують змогу проводити інвентаризацію видів, аналізувати особливості місцевого середовища та дізнаватися, як природні фактори формують сучасний ландшафт. Такі природні ландшафти і водні системи можуть стати базою для різних видів навчальних та виховних заходів:

- Польові географічні практики - вивчення геоморфології долин і каньйонів, аналіз рельєфу, відслонень порід, картографічні дослідження на місцевості;
- Гідрологічні та екологічні дослідження - спостереження за водними режимами, якістю вод, флорою і фауною, екосистемними взаємозв'язками;
- Спелеологічні практики та дослідження карстових систем - вивчення печер, підземних вод, мікроклімату, підземної біорізноманітності (на прикладі печери Атлантида)
- Туристичні маршрути, екскурсії, сплави - організація маршрутів із різним рівнем складності (байдарки, катамарани, піші маршрути,

оглядові подорожі), що поєднують пізнання, фізичну активність та екологічну освіту;

- Екологічна та природоохоронна робота - моніторинг стану природи, участь у заходах з охорони довкілля, розвиток екологічної свідомості та відповідального ставлення до природних ресурсів;
- Краєзнавчі та культурно-історичні дослідження - поєднання природних об'єктів з дослідженням історії, археології, етнографії, культурної спадщини регіону, що особливо актуально для Поділля з його багатою історією.

Природні туристичні об'єкти Поділля - це своєрідні «природні лабораторії», де знання з географії, геології, екології та біології можна відразу застосувати на практиці. Комплексний підхід дозволяє одночасно:

- Вивчати стратиграфію та палеонтологію через спостереження за відслоненнями порід;
- Аналізувати рельєф, ерозійні процеси, формування долин та русел річок;
- Спостерігати водні та наземні екосистеми, взаємозв'язки компонентів середовища;
- Розвивати практичні навички польових досліджень: орієнтування, вимірювання, спостереження, аналіз даних.

Такі практики дозволяють студентам і школярам не лише глибше зрозуміти природничі дисципліни, а й сформувані критичне мислення, екологічну свідомість та відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Особливо корисним є комплексний підхід, коли природні об'єкти використовуються як база для міждисциплінарних практик: географія - екологія - геологія - туризм - історія. Наприклад, учні можуть досліджувати геологічні виходи, порівнювати типи порід, аналізувати рельєф, описувати гідрологію річок, фіксувати живу природу, оцінювати рекреаційну привабливість території та вплив туризму на довкілля.

Природні туристичні об'єкти Поділля - каньйони, річкові долини, водоспади, відслонення, карстові печери - створюють унікальну освітню базу

для проведення навчальних практик і польових досліджень. Вони дозволяють поєднувати геологічну, гідрологічну та екологічну складові природного середовища, спостерігати процеси, що формують ландшафт, і одночасно розвивати практичні навички. Такий досвід сприяє формуванню природоохоронної свідомості, розуміння складності екосистем та цінності природної спадщини Поділля.

2.3. Аналіз доступності та інфраструктурних можливостей регіону для організації туристичної роботи зі школярами

Ефективність туристично-краєзнавчої роботи зі школярами значною мірою залежить від того, наскільки територія має розвинену інфраструктуру, транспортну доступність та відповідні умови для безпечного перебування учнівських груп. У випадку Поділля цей чинник є особливо важливим, оскільки природні ресурси регіону - каньйони, річкові долини, геологічні відслонення, печери, ландшафтні заказники - часто розташовані у складних для доступу місцях, що потребують спеціальної організації маршруту, відповідного спорядження та врахування логістичних особливостей місцевості. Тому аналіз доступності та інфраструктурного забезпечення території є необхідним складником оцінки її потенціалу для освітнього туризму.

За оцінками дослідників, регіон має значний туристичний потенціал завдяки поєднанню природних, історико-культурних та геологічних ресурсів. Попри це, рівень інфраструктурної розбудови є неоднорідним, що впливає на можливості організації турів [11]. З одного боку, існують населені пункти та громади, які активізували свою роботу над розвитком рекреаційної та туристичної інфраструктури, зокрема через програми розвитку локального туризму. З іншого - значна частина територій, особливо в сільській місцевості та важкодоступних ділянках, лишаються недостатньо забезпеченими або зовсім не облаштованими. До позитивних змін належить те, що зростає туристична активність у регіоні, навіть за умов світової і внутрішньої

нестабільності: в останні роки - зростання попиту на внутрішній туризм, збільшення відвідуваності основних туристичних об'єктів, що сприяє появі нових готелів, баз відпочинку, приватних садиб [37]. Також у містах, діють програми розбудови інформаційної інфраструктури для туристів, що має позитивний вплив на привабливість регіону для відвідувачів.

Дністер - найбільш освоєний у туристичному плані водний об'єкт Поділля, який слугує потужним інфраструктурним каркасом території. Причини цього очевидні: великий масштаб каньйону, його популярність серед туристів, наявність населених пунктів уздовж русла та тривала історія рекреаційного використання. Саме тому майже всі села поблизу Дністра мають:

- забезпечений під'їзд (асфальтований або ґрунтовий із задовільним станом),
- місця, придатні для виходу на воду,
- облаштовані або напівоблаштовані зони відпочинку,
- потенційні точки організації навчальних практик.

Проте складність рельєфу каньйону значною мірою обмежує створення нових інфраструктурних об'єктів: стрімкі схили, глибокі врізи та підмиви не дозволяють будувати дороги вздовж ріки. Це означає, що організація шкільних сплавів або польових занять потребує ретельного вибору локації, попереднього планування евакуаційного маршруту та визначення безпечних місць зупинок.

Річка Смотрич має значно відмінний характер освоєння. З одного боку, Кам'янець-Подільський - потужний туристичний центр з розвиненою інфраструктурою, а каньйон річки є одним із найвідоміших природних комплексів Поділля. З іншого - безпосередня водна інфраструктура залишається мінімальною: зручні з'їзди до води є лише у межах водосховища, а більша частина русла зберігає дикий характер. Для шкільних груп це має подвійний ефект. Позитивним фактором виступає доступність міста, регулярний транспорт, наявність маршрутів, оглядових майданчиків,

прокладених екостежок та можливість проводити краєзнавчі уроки без виїзду за межі Кам'янця. З негативного - це складний рельєф каньйону, що унеможлиблює проведення масових водних сплавів, окрім як на ділянці водосховищ в місті та при впадінні річки в Дністер. Смотрич залишається важливим ресурсом для географічних, біологічних та історико-краєзнавчих занять, проте його використання вимагає дотримання правил безпеки та вибору стабільно доступних локацій.

Фактично, регіон вже має певну інфраструктурну основу, але її якість та охоплення значною мірою залежать від місцевості: у міських центрах і популярних туристичних зонах - достатньо пристойні умови для відпочинку й організації турів, на периферії або у диких природних зонах - ситуація часто залишається проблемною [63].

Для організації туристичної роботи зі школярами важливими є не лише наявність природних чи історичних об'єктів, а й безпека, логістика, доступність і комфорт перебування. Незважаючи на наявні успіхи, регіон стикається з рядом обмежень, які ускладнюють організацію туристичної роботи зі школярами:

- Нерівномірний розвиток інфраструктури - популярні дестинації мають кращий рівень облаштування, тоді як віддалені, сільські чи дикі природні території лишаються недоступними або недостатньо пристосованими до відвідування широкими групами.
- Брак безбар'єрної інфраструктури - згідно з дослідженнями, в Україні, і у багатьох регіонах зокрема, практично відсутні умови для людей з обмеженою мобільністю, а також для груп із дітьми чи з людьми похилого віку [40]. Це обмежує можливості не лише для таких категорій, а й для шкільних груп, де може бути потреба в умовах підвищеної безпеки, адаптації, догляду.
- Недостатня інформаційна та організаційна підтримка - багато природних, геологічних чи ландшафтних об'єктів не мають офіційного статусу, позначень, маркувань маршрутів, інструкцій з безпеки або

контактів місцевих відповідальних осіб - що ускладнює планування й проведення групових екскурсій.

- Нестабільність туристичного попиту та зовнішніх факторів - як показує досвід останніх років, через політичні, економічні або безпекові виклики, туристична активність може змінюватися. Це стримувало інвестиції у інфраструктуру, особливо в локальних громадах та на периферії.
- Відсутність комплексного підходу до розвитку - нерідко інвестують у окремі об'єкти або сервіси, не створюючи системи, яка об'єднує транспорт, проживання, безпеку, інформацію, супровід. Це обмежує можливості для масштабного, системного використання природних ресурсів для організації регулярних освітніх маршрутів.

Попри існуючі проблеми, Поділля має реальні шанси на розвиток як регіон для освітнього, екологічного, краєзнавчого та сільського туризму, якщо вжити низку цілеспрямованих заходів:

- Планово розвивати інфраструктуру на периферії - створювати безпечні під'їзди, стоянки, базові місця відпочинку, точки виходу на маршрути [33].
- Забезпечити інформаційну доступність - створювати маршрути з картами, інформаційними стендами, інструкціями з безпеки, контактами місцевих гідів або адміністрацій.
- Враховувати потреби різних груп - забезпечити безбар'єрний доступ, умови для дітей, підлітків, супроводжуваних осіб, створити адаптовані маршрути.
- Підтримувати сталий зелений, сільський туризм - залучати місцеві громади, використовувати природний і культурний потенціал, формувати екологічно відповідальні маршрути.
- Інтегрувати освітній туризм у загальну туристичну політику регіону - планувати маршрути для шкільних, студентських груп, співпрацювати з

навчальними закладами, екологічними організаціями та місцевим бізнесом.

Зокрема, як свідчить нещодавній рух у регіоні, в умовах зростання внутрішнього туризму застосовуються програми розвитку туристичної та інформаційної інфраструктури, що створює передумови для покращення умов відпочинку та досліджень.

Аналіз показує, що Поділля має достатній базовий потенціал для організації туристично-освітньої роботи зі школярами, зокрема завдяки наявності природних, історико-культурних і геологічних ресурсів та частково сформованої інфраструктури [59]. Водночас нерівномірність розвитку інфраструктури, віддаленість багатьох об'єктів, нестабільність попиту та недостатня інформаційна підтримка є серйозними перешкодами. Для досягнення сталого та ефективного використання регіону як освітньо-туристичного середовища необхідні системні заходи: розвиток інфраструктури, інформаційне забезпечення, врахування безпечності маршрутів і потреб груп, які мають слабку мобільність або перший досвід походів. За таких умов Поділля може стати важливим майданчиком для шкільної географічної та екологічної освіти, практичних польових досліджень та формування екологічної свідомості молодого покоління.

2.4. Екологічні аспекти використання туристичних ресурсів у навчальній діяльності.

Туристична діяльність, особливо у формі польових практик, екскурсій, походів і водних маршрутів, тісно пов'язана з природним середовищем. Вона відкриває перед учнями унікальну можливість безпосереднього спілкування з природними ландшафтами, геологічними формаціями, водними системами та біорізноманіттям. Проте така взаємодія несе певні екологічні ризики. Саме тому при використанні туристичних ресурсів у навчальній географічній діяльності необхідно враховувати екологічні аспекти, прагнути мінімізації негативного впливу та формувати екологічну культуру в учнів.

По-перше, раціонально організований та контрольований туризм може стати важливим чинником охорони природи. У межах регіону Поділля значну частину природних об'єктів становить Національний природний парк «Подільські Товтри», який охороняє численні унікальні ландшафти, геологічні формації, ендемічну та реліктову флору і фауну. У флорі Парку нараховується понад 1 500 видів судинних рослин; серед них - 77 видів, занесених до Червоної книги України (ЧКУ) [10]. Туризм і краєзнавство, орієнтовані на збереження природи, сприяють підвищенню обізнаності щодо цінності таких біоценозів, популяризації охоронних заходів, залученню молоді до природоохоронної діяльності. Таким чином, туристична робота з учнями може виконувати не лише освітню, але й суттєву виховну та екологічну функцію - формування відповідального ставлення до природи, екологічної свідомості і практик сталого природокористування.

По-друге, екологічно орієнтований туризм дає змогу збалансувати освітні, пізнавальні та рекреаційні цілі. Учні можуть безпосередньо спостерігати природні процеси, занурюватися в географічну реальність, порівнювати теоретичні знання з практикою, аналізувати взаємозв'язки між геологією, гідрологією, біологією та ландшафтом [48]. Таке навчання більш глибоке, інтеграційне, і значно краще фіксується у пам'яті та формує компетентності.

По-третє - інколи саме через туристичний інтерес з'являється можливість зберегти природні об'єкти: їх визнають як такі, що мають природоохоронну, наукову або рекреаційну цінність, створюються заповідники, вводиться обмежений режим відвідування, закладаються екологічні маршрути, відновлюється природна оболонка. Наприклад, території Поділля, що належать до Подільських Товтр - з одного боку, зберігають давні скельні виходи, каньйони, карстові формації, з іншого - приваблюють туристів і освітян, що стимулює охоронні заходи [43]. Таким чином, екологічно орієнтована туристична діяльність у навчальному контексті - це не просто відвідування природи, а важливий інструмент виховання

екологічної культури, формування цінностей сталого розвитку та відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Однак слід усвідомити, що туризм - без ретельного планування і дотримання екологічних норм може завдати суттєвої шкоди природним і культурним системам:

- Деградація природних екосистем - маса туристів, недбайливе поводження - сміття, забруднення води, порушення ґрунтового покриву, зрив рослинності, загрозливий вплив на рідкісні види рослин і тварин [41]. Наприклад, під час водних маршрутах можливий негативний вплив на водні екосистеми, під час відвідування карстових об'єктів - пошкодження печер, скель, уразливих геологічних формацій.
- Перевищення рекреаційного навантаження - “допустиме” навантаження - коли природа має здатність до самовідновлення, “критичне” - коли порушується сталість екосистем, відбуваються незворотні зміни. При неконтрольованому туризмі легко перейти межу стійкості.
- Антропогенний тиск у вигляді забудови, інфраструктури, забудов чи перевантажених маршрутів - навіть інфраструктура може бути шкідливою, якщо будівництво йде без урахування екології, зонування, та відповідного планування.
- Соціокультурні наслідки - руйнування культурних, історичних і природних пам'яток через навалу туристів, нехтування традиціями місцевого населення, надмірне комерційне навантаження [32].

У випадку регіону Поділля, зокрема території Подільських Товтр, такі загрози особливо актуальні - через високу природну привабливість, біорізноманіття, наявність унікальних ландшафтних форм.

Щоб туристична діяльність у навчальному процесі була безпечною й екологічно відповідальною, потрібен продуманий методичний підхід. Нижче наведені основні принципи та рекомендації:

- Зонування і відбір маршрутів: для шкільних груп обирати маршрути, які вже мають статус природоохоронних або рекреаційних зон, де передбачені правила поведінки, є контроль.
- Обмеження кількості відвідувачів і контролю над навантаженням: перед початком туристичної практики варто проектувати навантаження - скільки учнів, з якими інтервалами відвідувати, з урахуванням здатності природи до відновлення.
- Екологічна інструкція й просвітництво: перед виходом на маршрут - провести бесіду, інструктаж про те, як поводитися, як не шкодити воді, ґрунту, рослинності, тваринам, правила пожежної безпеки, поводження зі сміттям, заборона на вилов риби, збори червонокнижних рослин тощо.
- Методичне поєднання з навчальним змістом: організовувати природоохоронні та дослідницькі завдання - облік видів рослин і тварин, моніторинг стану води, фіксація антропогенного впливу, порівняння екосистем до і після відвідування, аналіз ризиків і запропонування заходів охорони.
- Заохочення сталого відпочинку та екологічного способу життя: формування в учнів цінностей відповідального ставлення до природи, розуміння, що природа - не просто ресурс для відпочинку, а складна система, яку треба берегти.
- Співпраця з природоохоронними установами: залучення до навчальних маршрутів представників НПП, екологів, краєзнавців, щоб дотримуватися всіх вимог щодо охорони природи та мати доступ до знань про екосистеми регіону.

Такі методичні підходи роблять туристичну діяльність частиною системи екологічної освіти, допомагають формувати компетентнісне ставлення до природи, власну відповідальність і розуміння довгострокових наслідків своїх дій.

У межах навчальних практик на Поділлі можна запропонувати такі завдання:

- Моніторинг водних об'єктів: в річках і водосховищах вимірювати показники якості води (прозорість, запах, забруднення), аналізувати вплив людини, визначати рекреаційні обмеження.
- Дослідження впливу рекреації на природне середовище: порівняти ділянки до і після проходження маршруту, виявити сліди використання (стежки, сміття, порушена рослинність), оцінити ступінь втручання [24].
- Проектно-дослідницькі роботи: учні можуть розробити рекомендації щодо екологічно безпечного маршруту, план відвідування з урахуванням навантажень, запропонувати охоронні заходи.

Для успішної реалізації туристичної роботи як частини діяльнісно орієнтованого навчання географії - екологічна складова є ключовою [60]. Лише за умови поєднання пізнавальної, освітньої та природоохоронної функцій туризму можна забезпечити сталий розвиток рекреаційних ресурсів, зберегти унікальні природні і культурні об'єкти, передати наступним поколінням екологічну пам'ять і відповідальне ставлення до довкілля. Регіон Поділля з його багатством біорізноманіття, геологічною і ландшафтною унікальністю, величезним потенціалом для водного, пішохідного, краєзнавчого та екологічного туризму - має всі передумови стати прикладом збалансованого, екологічно грамотного туристичного розвитку в освітньому контексті [10]. Туристична робота в школах, грамотно організована, може суттєво сприяти цьому процесу, поєднуючи навчання, виховання, екологію і пізнання рідного краю.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ

3.1. Туристична робота як технологія формування діяльнісного досвіду учнів

У сучасній географічній освіті туристична робота посідає особливе місце, оскільки поєднує навчальні, виховні та розвивальні функції, створюючи унікальні умови для формування діяльнісного досвіду учнів. На відміну від традиційних урочних форм, туристична діяльність забезпечує безпосередній контакт школярів з природними об'єктами, ландшафтами, соціокультурним середовищем, що дозволяє не лише засвоювати теоретичні знання, а й активно їх застосовувати [60]. У межах діяльнісного підходу, який лежить в основі компетентісно орієнтованої освіти, особлива увага приділяється саме тим видам діяльності, які сприяють формуванню реального досвіду, умінь і навичок, необхідних для життєвих ситуацій [8]. Туристична робота є однією з найбільш ефективних технологій, здатних забезпечити таку практичну спрямованість навчання.

Головним чинником педагогічної цінності туристичної роботи є її природна основа: навчання відбувається не в умовах моделювання чи штучної репрезентації, а в реальних просторових ситуаціях. Учні працюють із конкретними природними об'єктами, спостерігають явища географічного характеру, отримують можливість власноруч виконувати дії, що у звичайних умовах класу часто залишаються лише темою для розповіді вчителя. Саме в туристичному середовищі школярі набувають досвіду орієнтування на місцевості, роботи з компасом і картою, ведення маршрутного листа, визначення основних елементів ландшафту, вивчення взаємодії людини з природою. Таке навчання сприяє формуванню природничо-наукового способу мислення, оскільки учні сприймають інформацію не абстрактно, а в безпосередньому зіткненні з реальністю [50]. Туристична діяльність сприяє комплексному розвитку ключових і предметних компетентностей.

Насамперед учні поглиблюють географічну компетентність, адже спостерігають прояви географічних процесів у природному середовищі. Наприклад, перебуваючи на місцевості, вони вивчають форми рельєфу, структуру ландшафтів, особливості водних об'єктів, прояви ерозії, руслові процеси чи антропогенну трансформацію природного середовища. Паралельно формується екологічна компетентність: у процесі туристичної роботи учні оцінюють екологічний стан територій, спостерігають вплив людини на природні системи, вчаться діяти відповідально та дотримуватися правил природокористування. Важливу роль відіграє і соціальна складова: робота в групах, спільне планування маршруту, розподіл ролей і взаємодопомога створюють умови для розвитку комунікативних умінь, лідерських якостей та навичок співпраці.

Особливо значущим є дослідницький характер туристичної роботи. Польові дослідження як складова туристичної діяльності відповідають основним принципам діяльнісного підходу: учні самостійно добувають інформацію, проводять вимірювання, виконують спостереження, аналізують отримані дані [57]. Під час таких досліджень школярі можуть визначати температуру повітря й води, швидкість течії річки, особливості ґрунтового покриву, видовий склад рослинності, фіксувати зміни рельєфу або сліди антропогенного впливу. Важливим компонентом цієї роботи є ведення польових щоденників, у яких учні занотують результати спостережень, роблять висновки та аналізують взаємозв'язки між природними компонентами. Саме така практична діяльність дає можливість школярам відчувати себе дослідниками, а не пасивними учасниками навчального процесу, що значно підвищує їхню мотивацію та інтерес до предмета.

Застосування туристичної роботи в освітньому процесі створює умови, максимально наближені до реальних життєвих ситуацій. Учні стикаються з необхідністю приймати рішення, планувати власні дії, адаптуватися до змінних умов. Наприклад, під час походу вони мають орієнтуватися на місцевості, вибирати оптимальний маршрут, оцінювати погодні умови,

визначати безпечні місця для привалу чи дослідницьких зупинок [58]. Такі ситуації формують навички відповідальності, організованості, уміння діяти в команді та передбачати наслідки власних рішень. Вони не лише сприяють успішному засвоєнню навчального матеріалу, а й виховують дисципліну, витривалість та готовність діяти у нестандартних обставинах.

Туристична діяльність має величезний мотиваційний потенціал. Вона викликає у школярів інтерес, емоційне піднесення, бажання відкривати нове. Учні охочіше беруть участь у роботі на місцевості, ніж у традиційних уроках, адже туристичний формат дає змогу самостійно торкнутися об'єктів дослідження, відчутти різноманітність природи, побачити результат власних дій. Емоційно насичений досвід сприяє кращому запам'ятовуванню, формує довготривалий інтерес до вивчення географії та розуміння її практичної значущості, а також створює підґрунтя для виховання екологічної культури й патріотичного ставлення до рідного краю.

Розглядаючи туристичну роботу як освітню технологію, варто підкреслити, що вона поєднує теоретичні знання, практичні дії та виховні впливи. Її ефективність визначається послідовністю і цілеспрямованістю: туристичні заходи мають бути інтегровані у навчальну програму, логічно пов'язані з темами курсу, відповідати віковим можливостям учнів та реалізовувати чіткі освітні цілі. Систематичне застосування туристичної роботи сприяє формуванню у школярів цілісного бачення географічних процесів і явищ, уміння встановлювати просторові й причинно-наслідкові зв'язки, критично аналізувати інформацію та використовувати її на практиці [45].

Отже, туристична робота виступає важливою педагогічною технологією, що забезпечує формування діяльнісного досвіду учнів у процесі вивчення географії. Вона дозволяє поєднати навчально-пізнавальну, дослідницьку, комунікативну та ціннісну діяльність школярів, сприяє становленню компетентностей, які відповідають сучасним вимогам освіти. Завдяки впливу на інтелектуальну, емоційну й соціальну сфери учнів

туристична робота має значний потенціал для формування відповідального ставлення до природи, розвитку критичного мислення, уміння діяти в реальних умовах і застосовувати знання в практичній діяльності. Вона є ефективним інструментом реалізації діяльнісного підходу та важливою умовою якісного географічного навчання в сучасній школі.

3.2. Практико-орієнтовані форми роботи: навчальні екскурсії, походи, польові практики

Практико-орієнтовані форми навчання займають ключове місце у сучасній географічній освіті, оскільки вони забезпечують найвищий рівень відповідності діяльнісному підходу [8]. Їхня педагогічна цінність полягає в тому, що такі форми дозволяють перенести процес пізнання з умов навчального кабінету у природне або соціальне середовище, де учні можуть безпосередньо спостерігати географічні об'єкти, взаємодіяти з ними, застосовувати теоретичні знання на практиці. Навчальні екскурсії, туристичні походи та польові практики становлять цілісну систему практичної діяльності, що сприяє всебічному розвитку особистості та формуванню компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти.

Навчальні екскурсії є однією з найпоширеніших форм організації практико-орієнтованої роботи. Їх головна функція - забезпечити учням можливість безпосереднього знайомства з об'єктами, що вивчаються в межах курсу географії [32]. На відміну від уроку, де знання подаються через опис або візуальні моделі, екскурсія пропонує досвід живого спостереження, що формує стійкі уявлення про ландшафтні компоненти та явища. Вона сприяє розвитку уміння бачити географічні об'єкти у їх реальному взаємозв'язку, визначати особливості природного середовища, спостерігати антропогенні зміни. Під час екскурсій учні вчаться зіставляти навчальну інформацію з реальністю, формують просторові уявлення, уміння користуватися картою та планом місцевості, виконують елементи спостереження та опису. Важливою характеристикою навчальних екскурсій є їх проблемно-дослідницька

спрямованість. Сучасні методичні підходи передбачають, що екскурсія не повинна зводитися до пасивного слухання розповідей учителя [57]. Натомість учні виконують завдання дослідницького характеру: фіксують зміни рельєфу, визначають форму схилів, класифікують типи рослинності, порівнюють різні ділянки ландшафту, аналізують взаємодію природних і господарських компонентів. Це формує аналітичні навички, критичне мислення й уміння здійснювати цілеспрямовані спостереження. Особливу роль екскурсії відіграють під час вивчення тем, пов'язаних з природними комплексами, екологічною ситуацією, геоморфологічними об'єктами, водними ресурсами, а також у процесі краєзнавчої роботи. Яскравим прикладом таких екскурсій може бути палеотур «Історія Кам'янецьких скель» від Terra Podolica, котрий вже має певну популярність та повністю розкрився як гарний елемент доповнення та закріплення знань з геології та палеонтології, де здобувачі освіти не лише слухають, а й самі приймають участь в пошуках, що дає більш глибоке розуміння того, як формувались скелі каньйону та Земна поверхня [25].

Наступною вагомою формою практико-орієнтованої діяльності є туристичні походи. Вони поєднують у собі елементи навчання, активного відпочинку та виховання, формуючи в учнів здатність адаптуватися до умов природного середовища та діяти в реальних життєвих ситуаціях. Туристичний похід - це не лише фізична мандрівка певним маршрутом, а насамперед педагогічно організований процес, що дозволяє досягнути закономірності функціонування природних систем, зміцнити навички роботи з картографічними матеріалами, навчитися планувати діяльність та оцінювати ризики [30]. У походах учні опановують основи техніки руху, орієнтування, організації табору, дотримання правил безпечної поведінки, що виховує відповідальність, дисципліну та взаємодопомогу. Похід створює неповторні умови для формування колективних форм діяльності, адже під час його проведення школярі вимушені розподіляти обов'язки, координувати дії, приймати спільні рішення. Це сприяє розвитку навичок командної роботи,

лідерства, уміння домовлятися, брати на себе відповідальність. Географічний зміст походів може охоплювати різні аспекти: вивчення рельєфу, дослідження руслових процесів, виявлення геологічних відслонень, роботу з GPS-приймачами, порівняння природних ландшафтів. У межах навчальних програм туристичні походи часто доповнюють вивчення темами про природні зони, географічні карти, екологічний стан територій, взаємодію природи й господарства. Хорошим варіантом походу є дводенний маршрут від с. Фурманівка до Бакотської затоки та закінченням в с. Грушка. Цей маршрут має на шляху дуже різноманітний рельєф та багато цікавих, з точки зору географічної науки, об'єктів: долина р. Тернава, китайгородське відслонення, Товтрові виходи в с. Субіч, долина р. Студениця, численні яри та ерозійні форми, проходження яких дозволяє більш глибоко розуміти геоморфологію та ландшафтоутворення в цілому.

Польові практики є найбільш змістовною й науково орієнтованою формою практико-орієнтованого навчання. Вони забезпечують глибоке занурення у процес дослідження й передбачають не лише спостереження, а й проведення вимірювань, описів, класифікацій, побудову графіків, картосхем та узагальнення отриманих результатів [58]. Польова практика відрізняється від екскурсій і походів більшою тривалістю, цілісністю та системністю дослідницьких завдань. Учні працюють у складі польових груп, виконують конкретні наукові методики - від морфометричних вимірювань до визначення видового складу рослинності чи аналізу ґрунтових профілів. У процесі такої діяльності в них формується розуміння сутності наукових методів, послідовності етапів дослідницької роботи, уміння проводити спостереження за заздалегідь визначеним алгоритмом. Однією з ключових особливостей польових практик є інтегративність [45]. Вони поєднують знання із різних галузей: географії, біології, екології, геології, метеорології. Через це учні отримують унікальну можливість побачити цілісну картину взаємодії природних компонентів, розуміти причинно-наслідкові зв'язки між елементами ландшафту. Наприклад, досліджуючи долину річки, школярі

одночасно аналізують рельєф, гідрологічний режим, ґрунтові особливості, рослинний покрив, антропогенне навантаження. Такий синтез сприяє формуванню системного мислення - однієї з найважливіших складових діяльнісної компетентності. Практико-орієнтовані форми роботи мають значний вплив на мотиваційну сферу учнів. Здобувачі освіти набагато краще сприймають матеріал, коли він подається не лише через теоретичну інформацію, а й через власний практичний досвід. Робота в природних умовах викликає емоційне піднесення, стимулює інтерес, налаштовує на активне навчання. Багато явищ і процесів, складних для розуміння у класі, стають очевидними в польових умовах: учні бачать, як формуються схили, як змінюється русло річки, як людська діяльність впливає на стан ландшафтів. У цьому контексті важливо, що польові форми навчання сприяють розвитку самостійності - учні вчаться ставити запитання, шукати пояснення, здійснювати аналіз і робити висновки, спираючись на реальні спостереження [57].

Крім навчальних результатів, туристичні екскурсії, походи та польові практики мають значний виховний ефект. Вони формують у школярів емоційний зв'язок із природою, сприяють вихованню екологічної свідомості, поваги до навколишнього середовища. Перебуваючи безпосередньо на природі, учні набувають досвіду відповідального природокористування, усвідомлюють цінність природних ресурсів, необхідність їх збереження та раціонального використання. Саме в польових умовах формується культура поведінки в природному середовищі, що є важливою складовою загальної екологічної компетентності [39].

Таким чином, практико-орієнтовані форми навчання - навчальні екскурсії, туристичні походи та польові практики є одними з найефективніших інструментів реалізації діяльнісного підходу у вивченні географії [8, 60]. Вони забезпечують формування практичних умінь, дослідницького досвіду, навичок самостійної роботи, сприяють інтеграції теоретичних знань і практичних дій. Завдяки їх використанню учні не лише краще засвоюють

навчальний матеріал, а й формують ключові компетентності, необхідні для сучасної людини. У результаті практико-орієнтована діяльність виступає не додатковою, а невід'ємною частиною навчального процесу, яка забезпечує його цілісність, ефективність і відповідність сучасним освітнім стандартам.

3.3. Інтеграція туристичної діяльності з навчальними темами курсу географії

Сучасна географічна освіта ґрунтується на принципі практичної спрямованості, що передбачає органічне поєднання теоретичного змісту з реальним досвідом пізнання просторових явищ [60]. Туристична діяльність у цьому контексті виступає не окремим видом роботи, а методично вмотивованим педагогічним засобом, здатним забезпечити ефективну інтеграцію навчального матеріалу із практичною діяльністю учнів [32]. Її включення у структуру опанування курсу географії дозволяє забезпечити міжпредметні зв'язки, реалізувати діяльнісний підхід, а також створити умови для формування просторової, екологічної, соціальної та дослідницької компетентностей.

Інтеграція туристичної діяльності починається із засвоєння базових тем курсу географії, що охоплюють знання про Землю як планету, засоби орієнтування, роботу з картами та планами. Саме на цьому етапі туристична діяльність допомагає учням на практиці засвоїти способи орієнтування за компасом, GPS-навігаторами, місцевими ознаками. Робота з топографічними картами, побудова маршрутів, аналіз рельєфу за горизонталями набувають реальної цінності, оскільки використовуються під час виконання навчальних екскурсій і походів. Таким чином, абстрактні картографічні знання перетворюються на конкретні практичні вміння, які учні можуть застосовувати під час пересування місцевістю, визначення географічних координат чи планування маршруту. У процесі вивчення фізичної географії туристична діяльність використовується як засіб поглиблення розуміння складної структури природних комплексів. Теми, присвячені рельєфу,

геологічній будові, клімату, внутрішнім і зовнішнім процесам Землі, набувають нового змісту, якщо учні мають можливість спостерігати їх прояви у природному середовищі. Наприклад, під час відвідування каньйонів, відслонень, ярів чи руслових ділянок річок школярі наочно бачать дію екзогенних процесів - ерозію, зсуви, карст, денудацію. Це дозволяє не лише ілюструвати теоретичний матеріал, але й формувати у школярів уміння пояснювати причини й наслідки тих чи інших процесів, аналізувати їх інтенсивність та значення у формуванні ландшафтів. Під час вивчення тем, пов'язаних із гідрологічними об'єктами, туристична діяльність також відіграє важливу методичну роль. Робота біля річок, озер чи водосховищ дозволяє визначати швидкість течії, глибину, характер русла, тип берегів, джерела живлення річок, сезонні зміни рівня води. Це сприяє кращому розумінню гідрологічних закономірностей, а також формує здатність аналізувати екологічний стан водних об'єктів. Польові спостереження можуть включати визначення якості води за простими показниками (прозорість, наявність рослинності, забруднення), що інтегрує географічні знання з основами екологічного моніторингу. Таким чином туристична діяльність забезпечує умови для формування екологічної компетентності, що є важливою складовою змісту сучасної географічної освіти.

Інтеграція туристичної діяльності з вивченням кліматичних тем передбачає організацію вимірювань температури повітря, швидкості та напрямку вітру, хмарності, вологості, атмосферного тиску. Під час польової роботи школярі мають можливість застосовувати метеорологічні прилади, порівнювати результати спостережень у різних місцях, робити висновки про вплив рельєфу, рослинності чи близькості водних об'єктів на мікроклімат. Таким чином вони засвоюють не лише теоретичні поняття, а й методи дослідження атмосферних явищ, що підвищує рівень їх наукового мислення.

Особливе значення туристична діяльність має у вивченні географії материків і океанів та соціально-економічної географії. Хоча навчальні походи не дозволяють безпосередньо спостерігати великі географічні об'єкти, вони

формують уміння порівнювати та аналізувати природні й соціальні системи на прикладі рідного краю [31]. Учні осмислюють загальні географічні закономірності в конкретних умовах своєї місцевості: зміни типів ландшафтів, особливості заселення території, вплив господарської діяльності на довкілля. Під час навчальних екскурсій вони можуть виконувати завдання з економічного аналізу, досліджуючи локальні підприємства, особливості просторової організації господарства, транспортні шляхи, функціонування рекреаційних об'єктів. Це дозволяє встановити зв'язок між навчальними темами економічної географії та реальним соціально-економічним розвитком регіону.

Вивчення тем, пов'язаних із географією України, особливо сприятливе для впровадження туристичної діяльності. Школярі можуть проводити комплексне дослідження природних і господарських особливостей місцевості: аналізувати агроландшафти, структуру розселення, розвиток промисловості, туристичні ресурси свого краю. У цьому контексті туристичні маршрути стають не лише засобом пізнання природи, а й інструментом формування громадянської компетентності, розвитку усвідомлення цінності національного природного й культурного спадку.

Інтеграція туристичної діяльності з навчальними темами курсу географії підсилює міжпредметні зв'язки. Під час походів і польових практик учні застосовують знання з біології (визначення видів рослин і тварин), історії (дослідження історико-культурних об'єктів), фізики (вимірювання швидкості течії, сили вітру), математики (обробка результатів спостережень), трудового навчання (організація табору, робота з інвентарем). Це підсилює інтегрованість освітнього процесу, формує комплексний підхід до аналізу природних та соціальних об'єктів. Важливо, що туристична діяльність сприяє формуванню базових умінь дослідника [50]. Учні вчаться ставити проблемні запитання, висувати гіпотези, здійснювати спостереження та вимірювання, фіксувати результати у щоденниках спостережень, робити висновки. Використання туристичної діяльності під час вивчення окремих тем курсу дає

можливість організувати міні-проекти: дослідження стану малих річок, порівняння різних типів ландшафтів, вивчення впливу людської діяльності на природу. Така проектно-дослідницька робота сприяє розвитку творчих здібностей, критичного мислення, аналітичної культури.

Інтеграція туристичної діяльності з навчальними темами курсу географії забезпечує цілісність освітнього процесу, підвищує мотивацію учнів, сприяє формуванню ключових і географічних компетентностей. Вона створює умови для продуктивної реалізації діяльнісного підходу, оскільки знання стають не самоціллю, а засобом реалізації конкретної практичної діяльності [31]. Туристична діяльність дозволяє перетворити традиційний урок на інтерактивний простір дослідження, де учні не лише засвоюють інформацію, а й отримують цінний життєвий досвід, що сприяє їх інтелектуальному, соціальному та особистісному розвитку.

РОЗДІЛ 4. РЕАЛІЗАЦІЯ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПОЗАУРОЧНІЙ РОБОТІ З ГЕОГРАФІЇ

4.1. Позаурочна туристична діяльність як інструмент діяльнісного підходу

Позаурочна діяльність посідає важливе місце в сучасній системі освіти, адже вона створює додаткові можливості для розвитку особистості учня, розширює виховний потенціал школи та доповнює урочну діяльність, яка часто обмежена часовими рамками, вимогами навчальних програм і стандартів. Сучасна школа має реалізовувати не лише функцію передачі знань, а й завдання всебічного формування особистості, здатної до саморозвитку, критичного мислення, соціальної взаємодії та активної участі в житті суспільства. Саме позаурочна діяльність слугує ефективним інструментом для виконання цих функцій, оскільки створює умови для розкриття індивідуального потенціалу учнів.

Сутність позаурочної діяльності полягає у забезпеченні різних форм активності, що виходять за межі обов'язкових навчальних занять і спрямовані на розвиток пізнавальної, творчої, соціальної, духовної та фізичної сфер особистості [45]. Вона ґрунтується на принципах добровільності, гнучкості, варіативності та природовідповідності, що дозволяє враховувати індивідуальні інтереси й здібності учнів. Позаурочна діяльність не обмежена жорсткими рамками навчальних програм, що дає змогу педагогам застосовувати широкий спектр методів: від традиційних форм роботи до інноваційних, інтерактивних, проектних і діяльнісних. Така свобода організації створює простір для творчості як учителя, так і учня, та сприяє формуванню внутрішньої мотивації до навчання і самовдосконалення. Розглядаючи сутність позаурочної діяльності, важливо підкреслити її соціально-психологічний аспект. Участь у позаурочних заходах дає можливість учням задовольнити потребу у спілкуванні, взаємодії, співпраці, самоствердженні. Це той соціальний простір, де учень відчуває себе частиною

колективу, вчиться домовлятися, проявляє лідерські якості, бере відповідальність за спільні справи [40]. Позаурочна робота також сприяє зниженню рівня шкільної тривожності, допомагає подолати сором'язливість, створює сприятливі умови для формування почуття власної значущості.

Форми позаурочної діяльності надзвичайно різноманітні, що дозволяє задовольнити широкий спектр освітніх запитів учнів. Традиційно виокремлюють такі її форми, як гуртки художньо-естетичного, науково-технічного, спортивного та краєзнавчого спрямування, секції, факультативи, клуби за інтересами, творчі студії, літературні, театральні та музичні колективи. Помітне місце займають інтерактивні форми: квести, тренінги, дискусійні клуби, дебатні студії, медіагуртки, екологічні загони, STEM-лабораторії, волонтерські та громадські ініціативи [8]. Активно розвивається проєктно-дослідницька діяльність, що передбачає виконання учнями власних міні-проєктів, створення презентацій, розробку моделей, проведення спостережень та експериментів. Зростає популярність цифрових форм позаурочної роботи, таких як онлайн-курси, освітні платформи, віртуальні екскурсії, навчальні відеостудії. Особливу роль відіграють екскурсії, походи та інші форми практичної діяльності, які дозволяють поєднувати навчання з реальним життєвим досвідом [50]. Такі заходи сприяють кращому засвоєнню знань, розширюють світогляд, розвивають навички спостереження та аналізу, формують екологічну культуру та ціннісні орієнтації.

Значення позаурочної діяльності в освітньому процесі є комплексним та багатограним. Передусім вона виконує навчальну функцію, поглиблюючи й розширюючи навчальний матеріал, сприяючи формуванню стійких пізнавальних інтересів і внутрішньої мотивації до навчання. Позаурочна діяльність допомагає учням застосовувати знання на практиці, формуючи цілісне розуміння багатьох явищ і процесів. Не менш значущою є соціалізуюча функція, яка сприяє підготовці учнів до дорослого життя. Завдяки позаурочній діяльності вони здобувають досвід роботи в команді, організаційні та комунікативні навички, навички лідерства, самопрезентації та планування

власної діяльності. Позаурочні заняття сприяють формуванню в учнів здатності адаптуватися до різних життєвих ситуацій, приймати рішення, проявляти ініціативу та креативність. Крім того, позаурочна діяльність позитивно впливає на психологічний клімат в колективі. Завдяки спільним заходам між учнями формуються міцні міжособистісні зв'язки, покращується взаєморозуміння, зменшуються конфліктні ситуації. Водночас позаурочна робота сприяє налагодженню ефективної комунікації між учнями, педагогами та батьками, залучаючи останніх до освітнього процесу.

Отже, позаурочна діяльність у системі освіти є важливим засобом розвитку та виховання підрастаючого покоління. Вона виступає ефективним механізмом формування ключових компетентностей, забезпечує умови для самореалізації та творчого розвитку учнів, сприяє зміцненню колективу та формуванню позитивної шкільної атмосфери. Саме тому її належна організація є невід'ємним елементом модернізації сучасної освіти та важливою передумовою формування гармонійної, активної й соціально зрілої особистості.

4.2. Методика організації та проведення туристичних заходів з учнями

Організація туристичних заходів у закладах загальної середньої освіти є важливою складовою діяльнісного підходу, адже вона створює умови для формування практичних умінь, набуття соціального досвіду, розвитку фізичних, інтелектуальних та ціннісних якостей учнів. Туристична діяльність поєднує різні види активності - навчальну, пошукову, дослідницьку, спортивну, рекреаційну, що робить її унікальним освітнім інструментом. Методика її організації базується на поетапному плануванні, дотриманні нормативно-правових вимог і створенні безпечних, педагогічно доцільних умов для активної участі школярів [58].

Першим етапом є підготовчо-організаційна робота, яка визначає успішність усього туристичного заходу. Учитель або керівник гуртка формує

мету та завдання подорожі, обирає вид туризму, визначає склад групи та її чисельність, враховуючи вік, фізичну підготовку, туристичний досвід та психологічну сумісність учнів. Відповідно до нормативних документів - Правил проведення туристичних подорожей з учнівською та студентською молоддю України, Закону України «Про туризм» і Закону України «Про освіту» - керівник зобов'язаний розробити маршрут, визначити складність походу, підготувати маршрутні документи та подати їх до адміністрації навчального закладу, а за необхідності - до туристичної маршрутно-кваліфікаційної комісії (МКК) [57]. Особливо це стосується категорійних походів або подорожей тривалістю понад чотири дні. Для некатегорійних одноденних і дводенних походів попередній розгляд МКК не є обов'язковим, проте педагог все одно зобов'язаний забезпечити належний рівень безпеки. На цьому етапі здійснюється збір інформації про природні умови маршруту: рельєф, наявність водних об'єктів, лісових масивів, можливих небезпечних ділянок, погодних особливостей сезону, потенційних екологічних ризиків. Зокрема, у межах Поділля особливу увагу приділяють водно-ландшафтним зонам Дністра, Збруча, Смотрича, де можливі завали дерев, мілководдя, круті береги або сильний вітер на відкритих плесах. Педагог також визначає місця стоянок, під'їзні шляхи, доступ до питної води, можливості евакуації та зв'язку у разі надзвичайної ситуації. Підготовка включає й формування списку необхідного спорядження - індивідуального та групового: аптечки, навігаційних засобів, рятувального обладнання, кухонного набору, тентів, одягу та взуття відповідно до типу маршруту.

Важливе місце в методиці займає інструктаж з безпеки, який проводиться з усіма учасниками. Він охоплює правила поведінки на маршруті, дії у разі травмування, втрати орієнтирів, зустрічі з природними небезпеками. Для водних походів учні додатково вивчають техніку посадки у човен, використання рятувального жилета, дії при перевероті судна. Учитель має пояснити алгоритми взаємодопомоги, правила пересування групи, порядок руху, формування колон, сигнали керівника та заборони. Відповідно до

нормативних вимог, інструктаж фіксується у спеціальному журналі та підтверджується підписами. Наступний етап - практична реалізація туристичного заходу, під час якої педагог виконує організаційно-управлінські та педагогічні функції. Він контролює темп руху, стан здоров'я та емоційний стан учнів, проводить контрольні точки щодо виконання плану маршруту та підтримує дисципліну. Туристичний похід має стати не лише спортивним чи оздоровчим заходом, а й навчально-дослідницьким. Тому вчитель інтегрує у маршрут різноманітні завдання: спостереження за природними об'єктами, вимірювання параметрів довкілля, картографічні вправи, аналіз екологічного стану території, ознайомлення з історико-культурними пам'ятками [30]. Учні виконують ролі чергових, відповідальних за спорядження, кухню, чистоту стоянки, що формує навички самоорганізації та взаємодії.

Особливу увагу приділяють педагогічним методам, що активізують учнів: міні-дослідження, рольові та ситуаційні ігри, командні завдання, краєзнавчі вікторини, творчі майстерні, практичні роботи з визначення рослин чи мінералів. Під час зупинок і вечірніх зборів проводиться рефлексія - аналіз дій, обговорення труднощів, підбиття підсумків, планування наступного етапу маршруту. Такі методи сприяють розвитку критичного мислення, відповідальності та здатності до самостійного ухвалення рішень. Після завершення подорожі відбувається підсумковий етап, який охоплює аналіз результатів заходу, оцінювання знань і навичок, отриманих учнями, підготовку звітних матеріалів - фотозвітів, відео, дослідницьких робіт, картосхем маршруту, творчих розповідей. Згідно з Правилами, керівник подорожі звітує перед педагогічною радою, а найкращі роботи учнів можуть бути представлені у шкільному музеї чи кабінеті географії. Саме цей етап завершує педагогічний цикл туристичної роботи, перетворюючи отриманий досвід на навчальний результат [30].

Таким чином, методика організації туристичних заходів з учнями ґрунтується на системності, поетапності та педагогічній доцільності. Вона охоплює нормативну підготовку, логістичне планування, навчальний зміст та

виховний потенціал туристичної діяльності. Туристичні подорожі сприяють формуванню діяльнісного досвіду школярів, розвитку ключових компетентностей і створюють природне освітнє середовище, у якому знання набувають практичної цінності, а навчання стає живим, динамічним і змістовним.

4.3. Розроблення туристично-освітніх маршрутів Поділля для роботи з учнями

Розроблення туристично-освітніх маршрутів для учнівської молоді на території Поділля є важливою складовою модернізації навчального процесу, адже саме такі маршрути дозволяють поєднувати географічну освіту з практичним досвідом, краєзнавством, екологічними спостереженнями та проектною діяльністю. Подільський регіон вирізняється унікальним поєднанням природних ландшафтів, геоморфологічних форм, історико-культурних об'єктів та добре розвинутої туристичної інфраструктури, що створює сприятливі умови для впровадження навчальних, оздоровчих і дослідницьких маршрутів різних видів складності та тривалості [17].

Процес створення навчального маршруту починається з визначення його освітньої мети. Вона може бути природничою, географічною, екологічною, історичною або інтегрованою. Для уроків географії маршрути найчастіше спрямовані на вивчення рельєфу, геологічної будови, ґрунтів, рослинності, гідрографії, кліматичних особливостей, а також на проведення польових вимірювань та практичних занять. Педагог, разом із учнями або вченою радою туристичного гуртка, визначає тему й зміст майбутньої подорожі, добирає навчальні об'єкти, передбачає види діяльності, формує завдання для індивідуальної й групової роботи. Маршрут повинен відповідати віковим особливостям школярів, їхнім фізичним можливостям і рівню туристичної підготовки.

Поділля має значний потенціал для створення маршрутів різних типів. Найбільш поширеними є пішохідні, водні, комбіновані та екскурсійні освітні

маршрути, які дають змогу поєднати туристичну діяльність із вивченням природних комплексів регіону. Зокрема, пішохідні маршрути здебільшого проходять територією Подільських Товтр - одного з найбільш унікальних геоморфологічних утворень України, утвореного рифовими спорудами давнього Сарматського моря [10, 59]. Тут доцільно організовувати геологічні та біогеографічні дослідження, ознайомлювати учнів із виходами вапняків, рослинністю природних резерватів, рідкісними видами флори та фауни. Не менш важливими є маршрути каньйонними долинами Дністра, Смотрича, Збруча, які надають змогу проводити широку програму спостережень: визначення швидкості течії, вимірювання температури води та повітря, аналіз структури берегів, вивчення особливостей екосистем річкових заплав. Водні маршрути Поділля, особливо на Дністрі, вирізняються поєднанням безпечних умов та високого пізнавального потенціалу. Вони дозволяють організовувати навчальні сплави, під час яких учні виконують практичні завдання з гідрології, геоморфології, екологічного моніторингу. Річки регіону здебільшого належать до некатегорійних водних маршрутів, що робить їх доступними для учнів середнього та старшого шкільного віку без спеціальної спортивної підготовки. Для старших гуртківців можливе проведення маршрутів першої категорії складності, наприклад, на відрізках Збруча чи Смотрича, проте такі подорожі вимагають додаткового інструктування та участі досвідченого керівника.

Важливим елементом методики розроблення туристично-освітніх маршрутів є добір ключових освітніх точок, тобто навчальних об'єктів, біля яких здійснюються спостереження, практичні вправи, міні-дослідження чи інтерпретація природних процесів. Наприклад, у межах Кам'янець-Подільського каньйону маршрут може включати такі об'єкти, як геологічні розрізи вапнякових стін, місця виходів підземних вод, пам'ятки історико-культурної спадщини. У межах національних природних парків - Подільських Товтр чи Дністровського каньйону - учні можуть спостерігати зональність рослинності, зміни екосистем, вплив рекреаційного навантаження на довкілля, вивчати правила природоохоронної поведінки в заповідних територіях.

Розроблення маршруту також передбачає визначення форм і методів роботи, які будуть застосовуватися під час подорожі. Це можуть бути географічні тренінги, робота з приладами (компасом, GPS-навігатором, термометрами, анемометром), виконання картографічних вправ, орієнтування у просторі, польові щоденники, фотофіксація природних об'єктів, екологічний моніторинг [30]. Вчитель має передбачити практичні завдання, які сприяють розвитку ключових компетентностей: умінню аналізувати, робити висновки, працювати з даними, застосовувати теоретичні знання в реальних умовах. Наприклад, на маршрутах уздовж берегових урвищ Дністра учні виконують вимірювання крутизни схилів, визначають прояви ерозії, оцінюють фактори ризику, у водних маршрутах - визначають швидкість течії, аналізують руслові процеси.

Яскравим прикладом туристично-освітнього маршруту на Поділлі можна вважати маршрут Фурманівка - Китайгород, проходження якого дозволяє дослідити рельєф, гідрологію, локальні біотопи та геологію, що є ключовим чинником формування цього маршруту, адже він проходить безпосередньо через Китайгородське відслонення [25]. В середньому час проходження складає 3-5 годин в залежності від погодніх умов та залучення тих чи інших локальних об'єктів до дослідження. Маршрут можна вдало поєднувати із сплавом Тернавою та виходом в Дністер, що дозволяє більш широко розкрити ландшафтні особливості території та внаслідок комбінування різного роду діяльності - створити спектр умов для учнів, що може позитивно вплинути на їх сприйняття та ширше розуміння теми.

Таким чином, туристично-освітні маршрути Поділля є ефективним засобом реалізації діяльнісного підходу в навчанні географії, адже вони поєднують пізнання та практику, активність і дослідження, краєзнавство та екологічне виховання. Ретельно розроблений маршрут стає не просто шляхом пересування, а повноцінною освітньою програмою, яка забезпечує розвиток компетентностей, формує світогляд учнів і сприяє їхньому всебічному розвитку.

4.4. Безпека, виховний потенціал і педагогічний ефект залучення учнів до туристичної діяльності

Участь школярів у туристичних заходах - особливо у водних або комбінованих походах має бути організована надзвичайно відповідально. Безпека є ключовим компонентом, адже природне середовище, активні умови пересування й перебування поза межами класу створюють підвищені ризики. Водночас саме такі заходи володіють значним виховним і педагогічним потенціалом, впливають на розвиток учнів як фізично, так і соціально та морально.

Законодавча й нормативна база, що регулює туристичну діяльність з учнівською молоддю, передбачає низку обов'язкових вимог [22]. Перш за все - ретельне планування маршруту з урахуванням гідрологічних, кліматичних, рельєфних, екологічних та технологічних умов. Перед виходом необхідно проаналізувати можливі ризики - круті береги, місця з підсиленою течією, зсуви, гілля, завали, а також зміни погоди. Для водних маршрутів важливо перевірити надійність плавзасобів, справність рятувальних жилетів, керованість човнів або катамаранів, наявність засобів навігації й комунікації, аптечки та мінімального запасу для екстреного випадку. Обов'язковим є попередній інструктаж та навчання учасників: правила посадки і висадки, правильна поведінка на воді, дії при несподіваному перекиданні човна, порядок пересування групи, розподіл обов'язків, техніка безпеки під час стоянок - особливо на природних берегах або поблизу водойм. На практиці, як показують досвід і дослідження, надійна організація походів з молоддю (комплектування груп, добір спорядження, контроль, інструктування) значно зменшують ймовірність травматизму. Також важливо дотримуватися встановлених нормативів щодо складу груп, віку учасників, тривалості та складності маршруту - як це передбачено законами та внутрішніми правилами навчальних закладів [30]. Педагогічний супровід має включати контролювання всіх аспектів - не лише маршруту, але й поведінки учнів, стану

спорядження, умов ночівлі, харчування, гігієни. Це знижує ризики та дає змогу зосередитися на основних освітніх та виховних цілях.

Туристична діяльність з учнями - це не лише про безпеку і активний відпочинок, а передусім - про виховання, формування соціальних компетентностей та цінностей.

- Формування відповідальності та колективізму. У поході кожен учасник має свою роль - хтось керує човном, хтось відповідає за спорядження, харчування, чистоту, навігацію. Такий розподіл обов'язків вчить дітей відповідально ставитися до спільної справи, цінувати командну роботу, розуміти, що без співпраці успіх неможливий.
- Розвиток самодисципліни, самоконтролю, витримки. Навіть прості водні або пішохідні маршрути передбачають необхідність дотримання правил, терпіння, уміння підкорятися графіку, погодним умовам, непередбачуваним обставинам. Це важливі навички, які часто не формуються під час стандартних уроків.
- Соціалізація та взаємодія. Похід - це спільна справа, де діти вчаться спілкуватися, підтримувати один одного, долати конфлікти, приймати рішення разом. Для багатьох - це можливість знайти нових друзів, проявити себе, відчути відповідальність перед іншими.
- Екологічне та краєзнавче виховання. Перебування в природному середовищі, безпосередній контакт із річками, лісами, каньйонами, скелями, вивчення особливостей природи, екосистем, геології - усе це формує екологічну свідомість, повагу до природи, розуміння цінності природних ресурсів і важливості їхнього збереження.

Такі тури мають глибокий виховний потенціал - вони спонукають дітей цінувати рідний край, пізнавати його природу, історію та культурну спадщину, формувати почуття любові і відповідальності за навколишнє середовище. Для багатьох учнів це може стати першим досвідом знайомства з географією та екологією не у книжках, а в реальному житті. Заняття на природі, у форматі походу або водної подорожі, дають змогу реалізувати навчальні цілі географії,

екології, біології, природознавства, основ краєзнавства [58]. Теоретичні поняття - рельєф, руслові процеси, клімат, гідрологія, біорізноманіття стають предметом безпосереднього спостереження та дослідження.

Під час сплавів або прогулянок річками учні можуть виконувати практичні завдання - вимірювання швидкості течії, спостереження берегів, аналіз структури дна та берегової лінії, оцінку екологічного стану, картографування маршруту, фіксацію змін русла або берегів. Такі справи формують практичні навички, критичне мислення, вміння працювати з реальними даними, аналізувати, робити висновки. Крім того, водні та пішохідні маршрути дисциплінують - потрібно дотримуватися графіку, правил безпеки, чистоти, екологічних норм. Це виховує культуру поведінки, відповідальність за себе і товариство [57]. Емоційно-психологічний ефект також значний: перемога над труднощами, спільне подолання природних випробувань, краса пейзажів, відчуття свободи та єднання з природою - усе це залишає глибокий слід, формує внутрішню мотивацію до вивчення природи, культури, власного краю.

Важливо, щоб туристична діяльність з учнями була системною, плановою і педагогічно обґрунтованою [46]. Без належної організації, порушення правил чи недбале ставлення до безпеки, будь-який похід може перетворитися на ризикований, що зведе нанівець весь освітній і виховний ефект. Наукові дослідження сфери дитячо-юнацького туризму наголошують: безпека, якісне спорядження, відповідальна підготовка та контроль - це базові умови, без яких туризм не може бути ефективним засобом розвитку.

Отже, залучення учнів до туристичної діяльності - це не просто організація дозвілля, а серйозна педагогічна стратегія, яка за правильного підходу забезпечує розвиток фізичних, соціальних, моральних, інтелектуальних компетентностей. І тільки при комбінованому поєднанні безпеки, педагогічного задуму та виховного середовища туризм стає справжнім педагогічним інструментом.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було здійснено комплексний теоретичний і практичний аналіз туристичної роботи як ефективної педагогічної технології діяльнісного підходу у процесі вивчення географії. Отримані результати дозволяють зробити такі узагальнення та висновки.

По-перше, туристична діяльність посідає вагомe місце у системі сучасної географічної освіти, оскільки поєднує пізнавальні, дослідницькі, комунікативні й оздоровчі аспекти роботи з учнями. Аналіз наукових джерел показав, що туристична робота є багатофункціональним педагогічним інструментом, який сприяє інтеграції теоретичних знань з практикою, активізує пізнавальний інтерес школярів і створює умови для формування ключових та предметних компетентностей.

По-друге, з'ясовано, що діяльнісний підхід виступає методологічною основою для впровадження туристичної роботи у навчальний процес. Його сутність полягає у перетворенні учня з пасивного об'єкта засвоєння знань на активного учасника дослідження й практичної діяльності. У цьому контексті туристична робота забезпечує умови для самостійного здобуття знань, розвитку навичок дослідницької діяльності, критичного мислення, просторової уяви та практичного застосування географічних умінь.

По-третє, проведенe дослідження дало змогу довести, що Подільський регіон має значний природно-географічний, туристичний та освітній потенціал, який може бути використаний для організації навчальних екскурсій, експедицій, маршрутів, польових практик і краєзнавчих досліджень. Різноманіття ландшафтів, наявність природних пам'яток, історико-культурних об'єктів і туристичної інфраструктури створюють широкі можливості для впровадження діялісно орієнтованих форм навчання географії.

По-четверте, встановлено, що туристична робота позитивно впливає на розвиток особистості учня, сприяє підвищенню його відповідальності,

самостійності, комунікативності, екологічної та громадянської свідомості. Участь у походах, практиках, експедиціях забезпечує умови для розвитку навичок командної взаємодії, планування, ухвалення рішень та оцінювання ризиків, що є важливими складовими сучасних компетентнісних стандартів освіти.

По-п'яте, у ході роботи з'ясовано, що туристична діяльність у закладах освіти нерідко залишається несистемною та методично недостатньо забезпеченою. Це підтверджує необхідність створення науково обґрунтованих рекомендацій щодо впровадження туристичної діяльності як технології діяльнісного підходу, розроблення маршрутів, практичних завдань, алгоритмів організації досліджень і заходів із забезпечення безпеки учнів.

По-шосте, у межах роботи були розроблені методичні рекомендації та освітні туристичні маршрути Поділля, які можуть бути використані вчителями для організації як навчальної, так і позаурочної діяльності з географії. Запропоновані форми, методи та засоби спрямовані на підвищення ефективності навчального процесу та активізацію практичної взаємодії учнів з реальним природним і соціальним середовищем.

Узагальнюючи результати, слід зазначити, що туристична робота є ефективною педагогічною технологією діяльнісного підходу, яка відповідає сучасним вимогам компетентнісного навчання та має значний потенціал для розвитку особистості учня, збагачення його практичного досвіду, формування життєвих компетентностей і підвищення якості географічної освіти. Її системне впровадження сприятиме посиленню практичної складової навчання, формуванню дослідницьких умінь, екологічної культури та соціальної активності школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріюк В. П. Співробітництво природоохоронних організацій з владними структурами, освітніми закладами, громадськістю в сфері еколого-освітньої діяльності та значення цього процесу для розвитку екотуризму / В. П. Андріюк // Екотуризм і сталий розвиток Карпат: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10-12 жовтня, м. Рахів, 2007). - С. 5-7.
2. Андропов О. М. Стан рекреаційного комплексу України / О. М. Андропов // Економіка і Екологія. - 2005. - № 24. - С. 6-7.
3. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників та краєзнавців XIX-XX ст. - Кам'янець-Подільський, 1993. - 470 с.
4. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. - К., 2001. - 395 с.
5. Безуглий І. В. Напрями вдосконалення територіальної організації регіональної рекреаційно-туристичної системи / І. В. Безуглий // Формування ринкових відносин в Україні. - 2007. - № 8(75). - С. 93-97.
6. Бережна О. О. Стан і проблеми розвитку рекреаційно-оздоровчого комплексу України в період переходу до ринкових відносин / О. О. Бережна // Економіка України. - 2003. - № 4. - С. 5-7.
7. Бігняк О. П., Касіяник Л. В. ПТК Медоборського та Сатанівсько-Іванковецького природного ядра в структурі екомережі басейну р. Збруч / О. П. Бігняк, Л. В. Касіяник // Подільські читання. Епоха природничих досліджень Поділля: історія, теорія, практика [Електронне видання]. - Кам'янець-Подільський, 2018. - С. 222-226.
8. Воробйова Л. В. Діяльнісний підхід у навчанні / Л. В. Воробйова. - Київ: КНЕУ, 2004. - С. 512-513.
9. Воловик В. М. Ландшафтознавчий аналіз природних ресурсів рекреаційних вузлів Східного Поділля / В. М. Воловик // Український географічний журнал. - 1997. - № 1. - С. 39-64.

10. Впровадження цілей охорони біорізноманіття національного природного парку «Подільські Товтри»: Методичні рекомендації / Укладач Л. Г. Любінська. - Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2007. - 40 с.
11. Гайдук А. Формування туристичної ринкової інфраструктури як фактор підвищення ефективності функціонування ринку туристичних послуг / А. Гайдук // Регіональна економіка. - 1999. - № 2. - С. 172-178.
12. Герасимчук З., Глядіна М. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації: монографія. - Луцьк: Надстир'я, 2006. - 164 с.
13. Геренович В. О. Кам'яничина. - Ч. 1. Природа / В. О. Геренович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. - Т. 1. - Кам'янець на Поділля, 1926. - С. 42-48.
14. Гордієнко Т., Білоусова Н. Прийоми організації діяльнісного підходу в початковій школі на уроках «Я досліджую світ» / Т. Гордієнко, Н. Білоусова. - Ніжин, 2022. - Режим доступу: <https://lcp.ndu.edu.ua/index.php/nz/article/view/916>.
15. Головащенко О. В. Соціальні функції та види туризму в перехідному суспільстві / О. В. Головащенко // Нова Парадигма: альманах наукових праць. - Запоріжжя, 2000. - Вип. 18. - С. 23-27.
16. Голод А. П. Екологізація туристичної діяльності в контексті забезпечення сталого розвитку регіону / А. П. Голод // Україна: Схід-Захід - проблеми сталого розвитку: матер. II туру Всеукр. наук.-практ. конф., 24-25 листопада 2011 р. - Львів: РВВ НЛТУ України, 2011. - Т. I. - С. 86-88.
17. Гуменюк С. К. Туристські маршрути Хмельниччини: Путівник. - Львів, 1975. - 165 с.
18. Денисик Г. І. Природнича географія Поділля. - Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 1998. - С. 112-124.
19. Заповідне Поділля: Краєзнавчі нариси / За ред. Г. І. Денисика. - Вінниця: Тезис, 2000. - 104 с.

20. Заповідні перлини Хмельниччини / Під ред. Т. Л. Андрієнко. - Хмельницький: ПАВФ Інтрада, 2006. - 220 с.
21. Закон України «Про природо-заповідний фонд України». Із змінами, внесеними згідно з Декретом N 12-92 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 1992. - № 34, ст. 502; 26.12.92, ВВР 1993, № 10, ст. 76.
22. Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. Том 10. - Чернівці: Зелена Буковина, 2004. - С. 169-183.
23. Зелінський І. Про статистичну оцінку рекреаційно-оздоровчого забезпечення населення в регіоні / І. Зелінський // Регіональна економіка. - Додаток «Регіони України. Економіко-статистичні порівняння», 2001. - № 2. - С. 28-32.
24. Кагало О. О. Шляхи оптимізації природо-заповідного фонду Поділля у зв'язку з формуванням екомережі України // Матеріали Українсько-Польської міжнародної конференції. - Гримайлів, 2002. - С. 17-18.
25. Касіяник І., Якубаш Р., Касіяник Л., Наумук Я. Регіональний геотуристичний потенціал // Проблеми геоморфології і палеогеографії. - 2022. - Вип. 1(14). - С. 75-87.
26. Кирилюк Л. М. Ландшафти Подільської височинної висотно-ландшафтної області як об'єкти туризму / Л. М. Кирилюк // Наукові записки. Географія. - Вінниця, 2013. - № 25. - С. 102-108.
27. Ковальчук С. І. Геоморфологія і рослинність Товтрового пасма Хмельниччини // Подільський національний природний парк: доцільність і проблеми створення. - Кам'янець-Подільський, 1993. - С. 97-99.
28. Ковальчук С. І. Товтрове пасмо Поділля: проблеми охорони і природокористування // Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. - Гримайлів: Джура, 2008. - С. 140-146.
29. Козловська К. М., Гаврилюк В. М. Заповідні парки Хмельниччини. - Л.: Каменяр, 1970. - С. 25-32.

30. Кривенцова І. В., Цимбалюк Ж. О., Шип Н. Є. Методика організації та проведення туристичного походу: навчально-методичний посібник. - Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2023. - 96 с.
31. Кузик С. Зміст науки «Туризм» і «географія туризму» / С. Кузик // Теоретичні та методологічні проблеми суспільної географії. - Львів, 2006. - С. 168-176.
32. Кузик С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід: монографія / С. Кузик. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. - 254 с.
33. Куніцин С. В. Моделювання процесів розвитку підприємств туристично-рекреаційної сфери / С. В. Куніцин // Проблеми економіки. - 2012. - № 3. - С. 130-136.
34. Лясота О. Л., Кобець А. С. Ландшафтно-рекреаційні комплекси Товтрового кряжу Хмельниччини // Подільський національний природний парк: доцільність і проблеми створення. - Кам'янець-Подільський, 1993. - С. 117-120.
35. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. / П. О. Масляк. - К.: Знання, 2008. - 343 с.
36. Мацола В. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія / В. Мацола. - Львів: ІРД НАН України, 1997. - 259 с.
37. Методика розрахунку обсягів туристичної діяльності // Наказ Державної туристичної адміністрації України та Державного комітету статистики України від 12.11.2003. - № 142/394.
38. Михайліченко Г. Туристичний потенціал: методи оцінювання та інноваційний розвиток / Г. Михайліченко // Проблеми економіки. - 2013. - № 1. - С. 115-123.
39. Михайлюк І. І. Екологічні аспекти розвитку туризму / І. І. Михайлюк // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті: Зб. наук. праць. - 2022. - № 4(81). - С. 124-131.

40. Мініч І. М. Соціальні чинники і функції інфраструктури туризму: соціологічний аналіз: автореф. дис. к. с. н.: 22.00.04 - економічна соціологія. - К.: Інститут соціології НАН України, 2002. - 16 с.
41. Молнар О. С., Важинський Ф. А., Даньків В. Й. Теоретичні основи розробки регіональної програми розвитку туристично-рекреаційного комплексу в системі стратегії соціально-економічного розвитку Закарпаття / О. С. Молнар, Ф. А. Важинський, В. Й. Даньків // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. - 2013. - Вип. 4(41). - С. 140-147.
42. Національний атлас України. - К.: ДНВП «Картографія», 2007.
43. Олійник А. В. Потенціал та перспективи розвитку геологічного туризму в Хмельницькій області / А. В. Олійник // Сучасні проблеми геології: збірник наукових праць до 155-річчя з дня народження академіка П. А. Тутковського. - Київ: Фітон, 2013. - С. 366-370.
44. Паньків Н. Туристичне ресурсознавство: навч. посіб. / Н. Паньків. - Львів: Український бестселер, 2011. - 238 с. - Режим доступу: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Pankiv-N.-Turystychno-resursoznnavstvo-2011-book.pdf>
45. Півень М. Краєзнавство і туризм в системі навчально-виховної роботи студентської молоді [Електронний ресурс] / М. Півень. - Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4545>
46. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти [Електронний ресурс] / О. П. Савіцька, Н. В. Савіцька. - Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/savicka.htm
47. Середнє Придністров'я / Під ред. Г. І. Денисика. - Вінниця, 2007. - 431 с.
48. Топчієв О. Г. Формування екологічної мережі й територіальна організація довкілля / О. Г. Топчієв // Географія та основи економіки в школі. - 2003. - № 5. - С. 42-45.
49. Туристичні ресурси України: 36 наук, статей / Наук. ред. О. І. Лугова. - К., 1996. - С. 136-236, 268-275.

50. Туристично-краєзнавчі дослідження. - Випуск 2. - К.: ЧП Кармаліта, 1999. - 656 с.
51. Україна. Природне середовище і людина. Серія карт / Відп. ред. Л. Г. Руденко, В. М. Ліпінський, А. Л. Бондар. - К., 1993. - 56 с.
52. Царик Л. П. Географічні засади формування і розвитку регіональних природоохоронних систем: концептуальні підходи, практична реалізація: монографія / Л. П. Царик. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. - 320 с.
53. Цьохла С. Ю. Трансформація рекреаційної діяльності та туристичних регіональних ринків курортно-рекреаційних послуг: монографія / С. Ю. Цьохла. - Сімферополь: Таврія, 2008. - 234 с.
54. Шевчук В. В. Туристична географія України: навч. посіб. - К.: Вища школа, 2004. - 287 с.
55. Шевчук Г. Г., Трохименко Т. О. Географія туризму: підручник. - К.: Либідь, 2006. - 448 с.
56. Шимко П. А. Природно-рекреаційні ресурси Подільського регіону та їх використання / П. А. Шимко // Географія і туризм. - 2011. - № 2. - С. 33-42.
57. Шкура В. Організація туристично-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / В. Шкура. - Режим доступу: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/4833/>
58. Щука Г. Теорія та методика організації краєзнавчо-туристичної роботи [Електронний ресурс] / Г. Щука. - Режим доступу: https://dspace.kmf.uz.ua/jspui/bitstream/123456789/3821/1/Shchuka_Halyna_Theoriiya_metodyka_orhanizatsii_kraieznnavcho_turystychnoi_roboty_2024.pdf
59. Якубаш Р. І. Рекреаційно-туристичний потенціал Подільського регіону / Р. І. Якубаш // Географія і туризм. - 2014. - № 3. - С. 23-31.
60. Яковлева В., Власенко Р., Андрійчук Т. Методика навчання географії: інноваційні технології в процесі викладання географії у базовій та профільній школі [Електронний ресурс] / В. Яковлева, Р. Власенко, Т.

Андрійчук.

-Режим

доступу:

<https://journals.academ.vinnica.ua/index.php/ped-psyh/article/view/73>

61. Ярошенко О. А. Економіка та організація туризму: навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2009. - 364 с.
62. Яценко М. П. Природні ресурси та охорона довкілля / М. П. Яценко. - К.: Либідь, 1998. - 258 с.
63. Ящук В. М. Розвиток рекреаційної та туристичної сфери в Україні: проблеми та перспективи / В. М. Ящук // Економіка і суспільство. - 2015. - № 2. - С. 102-109.